

Մ Ի Ո Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ – ԳՐԱԿԱՆ – ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՑԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԵՐԵՐՈՒԹՅԱՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԺԴ. ՏԱՐԻ 1940

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԿԷՄ

Ս Ի Ո Ն

Ժ.Դ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1940

Մ Ս Ր Տ

ԹԻԻ 3

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Վ Ա Ր Դ Ա Ն Ա Ն Ք

Տօնը որուն յիշատակին առջեւն ենք նորէն, մեր պատմութեան լոյսին եւ սերունդներու գիտակցութեան մէջ դադրած է այլեւս սրբոց պարզ տօնակատարութիւն մը ըլլալէ, և դարձած աշխարհահայեացք մը, գոյութեան պայքարի ուղեգիր մը՝ նետուած մեր պատմութեան արիւնոտ էջերուն:

Վարդանանց պատերազմը նախ իրագործումն է այն մեծ ու լուսաւոր իտէալին, որ դար մը առաջ իր երկնային լոյսն ու կրակը բերաւ խառնելու Հայուն ցեղապաշտ եւ իմացապաշտ հոգիին: Եւ Հայուն ցեղայնութիւնը միացած Քրիստոնէութեան բերած այդ հոգեկան ոյժին, անընկճելի զօրոյթ մը դարձաւ, երբեք չխորտակուելու համար ճակատադրի հարուածներէն, որոնք այնքան յաճախադէպ եղան մեր պատմութեան մէջ:

Ռազմագիտական տեսակէտով չէ որ մեծ կը փնայ այս մարտնչումը, թէեւ իբրեւ պզտիկ ժողովուրդի մը կողմէն մեծ պետութեան դէմ մղուած կռիւ, աւելի քան գեղեցիկ է իր յուսահատ՝ բայց գիտակից պայքարով: Բիրտ ոյժի դէմ իրաւունքին գուպարն է ան, այս պատճառաւ, պատերազմէ աւելի դիւցազնութիւն մըն է անիկա: Ազգերը բարձրագոյն ոգեւորութեան, ինքնամոռացութեան մէջ միայն այս վիճակին կուզան, ամէն ինչ ի սպաս դնելու արդար դատի մը, եւ զաղափարի մը սիրոյն:

Քրիստոնէութիւնը Հայաստանի մէջ այս անգամ անմոռնջ նահատակի մը պէս չէր ուզեր իյնալ, զինուած եղունգներով եւ աւազներով, կ'ուզէր մարտնչիլ եւ ցոյց տալ որ կեանքէն աւելի բարձր իրականութիւններ կան, որոնց համար կ'արժէ մեռնիլ, երբ կարելի չէ անոնց համար ապրիլ:

Հաշիւ կամ դիւանագիտութիւն չէ որ կը գործեն այլեւս, այլ կրօնի և հայրենիքի սէրը, եւ անոնց հաւատարիմ փառալու ոգին, որ չի տրամաբաններ, այլ կը զգայ թէ մեռնիլը անհրաժեշտութիւն մըն է հոն, ուր կեանքը կորսնցուցած է այլեւս իր նշանակութիւնը: Կրօնի հրաշքը, եւ հայրենիքի բնագդական սէրը երբ լծորդուն ժողովուրդի մը հոգիին մէջ, դիւցազնութիւնը կը սկսի: Վարդանանց շարժումը Աւետարանով լուսաւորուած ազգի մը խղճմտանքին հանդի-

առաջ պայթեցին է, և զիշէի բացատրութեամբ, իրագործումը զիտակից մահով անմահանալու երազին:

Այդ հաղափրութեամբ զէպքին կը մօտենան երկու ժամանակակից մասնագիտները, եւ այդ զգացումով ննորհալին իր քնարին վրայ կը նուագէ այդ զիւցագնական ազամին խորհուրդը:

Մարմնական կռիւ մը չէ ան, այլ հոգեւոր առաքինութեան մեծագործութիւն մը, ինքզինքը իրագործելու կերպ մը եթէ կ'ուզէք, տալու համար իր զգումը զործողը արիւնի գեղեցիկ քերթուածի մը մէջ. առանց այդ արիւնոտ էջերուն, պատմութիւնն ու կեանքը կը պարպուին բանաստեղծութենէ եւ իմաստէ:

Քառասուն տարիներ սովորեցաւ Հայր Սահակ-Մեսրոպեան դպրոցներուն մէջ, եւ երեսունհինգ տարիներ պաշտպանեց իր ստացածը սրով: Ոչ մէկ ժողովուրդ պատմութեան մէջ մզած է այս օրինակ կռիւ իր հոգեկան ու մտաւոր երկմանութեան ի խնդիր: Արեւելքի եւ Արեւմուտքի պայքարը ոչ մէկ տեղ այս շախմատ ընդլայնած է սահմանները պատմութեան արիւնոտ տրամալին:

Սխալած չէին Վարդանանք, եւ սխալած չէ Հայր իր նահատակման սրտովին սրբեզրած այս ուղղութեանը մէջ: Խոհեմութիւն եւ դիւանագիտութիւն, յանուն սրուն կը խօսին ըտոր ժամանակներու մետասաներորդ պահու տեսաբանները, քիչ անգամ, չքսելու համար երբեք փրկարար է:

Ամէն դար իր Վատակը սննի, համակերպութեան, այսինքն ժամանակի մարդը, ներքին եւ արտաքին աննպաստ պայմաններու միջամտութեան դիմաց հերոսական կեցուածք չունեցող մարդը:

Տալ ինչ որ կը պահանջէ ժամանակը, լեւել աննպաստ բերումներու հարկադրանքին ինչ որ արեան գնով ձեռք բերուած է, այս կամաւոր ձեռնթափութենէն աւելի անբարոյ բան չկայ կեանքի մէջ: Մեծ եւ դիւցագնական զործեր վեր են իրենց ժամանակէն եւ տուեալ պայմաններէն: Նախ ճշմարտութիւն, ապա ժամանակը, այս է ճշմարտութեան ուղեգիծը: Ապագային՝ այսինքն յաւերժութեան յառող հողինները ինքզինքնին իրագործելու տենդը ունին միայն, եւ ներկան փոխանակ մօտեցնելու անցեալին, կը փորձեն պատուանդան ընել զայն ապագային: Վարդան ապագային կը նայի, Վասակ անցեալին:

Սրտառուչ ըլլալէ աւելի, գեղեցիկ է կարմիր շարանը Աւարայրի նահատակներուն Կարմիր Վարդանի առաջնորդութեամբ: Մամիկոնեան տունը հինգ դարեր շարունակ քրիստոնեայ Հայաստանի զինուորական կորովի մարմնացումը եղաւ, արեան ուղիներէն տանելով հայուն սրբութեան եւ ազատութեան կարմիր դրօշը, իյնալով յետոյ հայ խաչելութեան ճամբուն վրայ:

Դժուար է գտնել ուրիշ ազգերու պատմութեան մէջ իշխանական տուն մը նման Մամիկոնեաններու, որոնց ասպետական ոգիի և զէնքի շփոթով լեցուած ըլլայ պատմութիւնը: Մամիկոնեանները կանխած են մեր մէջ Միջին դարու արեւմտեան ասպետականութիւնը, համադրելով իրենց վրայ հերոսութիւնն ու սրբութիւնը սուրի եւ խաչի խորհրդանշաններուն ներքեւ: Մամիկոնեաններ Հայ խաչին ու սուրին շողշողուն քարերը եղան: Սրտառուչ բայց հերոսական ինչ մը կայ դարերու այդ ոգորումին եւ վրիպումներուն ետին, տխուր՝ որ

մեր հոգիին մէջ Վարդանն ու Վասակը դեռ չեն համաձայնած իրենց արդար գիշումներով, կարենալ ընելու մեր կեանքը իրական դիւցազներգութիւն մը բռնոր ժամանակներու համար, ինչպէս եղաւ Վարդանանցը :

Վարդանանցով Հայը նոր մակարդակի մը վրայ կը ցուցադրէր իր արժէքը, եւ այդ արժէքին մեծութեան չափը այն պայքարն է զոր ան մղեց, եւ կը մղէ դարերէ ի վեր : Մեր ժողովուրդը կը զանազանուի ուրիշ ժողովուրդներէն ոչ միայն իր բնութեամբ, իր ինքնութեամբ, այլ նաեւ զայն իրականացնելու իր կերպովը :

Ի՞նչ բան արգիլեց որ ան միանար Պարսիկներուն, Ֆոյներուն, Հայուն ինքնութեան տեւականացման ճիգին մէջ կ'երեւի իր կատարելութեան գաղափարը : Հայուն արժէքը այդ խռատի եւ ինքնութեան յաւերժացման մէջ է : Տխուր բան է, որ մենք տակաւ կը լքենք հոգեկան այն արժէքները որոնք Հայ ժողովուրդը կ'ընեն Հայ ժողովուրդ :

Դարեր եկան ու անցան, եւ Վարդանանց արիւնոտ յիշատակն ու գաղափարը ինքզինքը կրկնեց միշտ մեր պատմութեան ընթացքին, ծրագրին ու աշխարհահայեացքը կազմելով մարտիրոսուող մեր ցեղին : Եւ մենք մեր պատմութեան դարաւոր շրջանին, այն ատեն միայն ճիշդ գործած ենք, երբ Վարդանանց ոգիովն ու օրինակովը շարժեր ենք : Վասն զի ազգերը ինչ որ կը կերտեն իրենց արիւնովն ու հոգիով, միշտ յաւիտենականութեան համար է :

Եթէ Սահակ-Մեսրոպեան սերունդը ծնունդ տուած չլլար Վարդանանց պատերազմին, եւ չունենար անով շահուած բարոյական յաղթանակը, տարբեր պիտի ըլլար թերեւ մեր ճակատագիրը : Ու վստահ կրնանք ըլլալ, թէ Աւարայրի արիւնոտ տեսարանին առջեւ, Լուսաւորիչն ու Սահակ-Մեսրոպ իրենց կայքերէն փոխանակ վշտակրելու, բերկրեցան, վասն զի իրենց երազը իրականացած էր : Հայը ճանչցած էր ինքզինքը և իր արժէքները, և ի հարկին պիտի զիտնար անոնց համար մեռնիլ : Իրենք ալ նոյնը չըրին միթէ, մին խոր վերապի զընտանին, և միւսը Միջագետքի և Սիւնեաց անապատներու մէջ, այրող նահատակներ եղան իրենց հոգիին մէջ վառուած լոյսին ու կրակին, այժմ ամբողջ ցեղը կ'այրէր այդ նոյն կրակով՝ Աւարայրի դաշտին վրայ միակ ու անօգնական : Վարդանանց ետեւ կեցած են իբրեւ վարող եւ սրտապնդող ոյժեր՝ Ղեւոնդեանք Աւարայրի դաշտին վրայ, Ազգն ու Եկեղեցին քով քովի եւ անբաժանօրէն կը մղեն պայքարը, Տղմուտի ափերուն վրայ առանց սլմոտելու :

Կը շարունակենք ապրիլ իբր ազգ, վասն զի Վարդանանց պատերազմը աւելի կամ նուազ զեղեցիկութեամբ շարունակուած է միշտ եւ կը շարունակուի մեր պատմութեան մէջ : Տակաւին երէկ այդ ոգին ապրեցանք, այսօր նորէն պէտք ունինք անոր, վասն զի անոր պէտք է երթանք մեր ազգային կեանքի բոլոր երեսներուն վրայ, ընկերային, կրօնական եւ մշակութային բոլոր մարզերում : Ապրիլ ցեղօրէն, և իրազործել ցեղայինը քրիստոնէական կրօնի լոյսին մէջ, և յաւիտենական ճշմարտութեանց դիմաց, որուն գեղեցիկ օրինակը տուին Վարդանանք :

ԽՄԲ.

ԿՐԹՆԱԿԱՆ

ՀՈԳԵՒՈՐ ԶՕՐՈՒԹԵԱՆ
ԷԱԿԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Աստուծոյ է դորաքիսն. ՍՂՄ. ԿՅ. 12

Բիլաւոս՝ Աստուծոյ դորաքիսն. Ա. ԿՐԹ. Ա. 24

Հոգեւոր գորութեան էականն և հիմնական պայմանը Քրիստոսի հետ միութիւնն է։ Զօրութիւնը որուն մասին կը խօսինք, այն կարողութիւնն է որով մարդ կրնայ գործնականորէն և իրապէս աստուածապաշտ ըլլալ, այսինքն վարել երկեւզած և առաքինի կեանք մը, որով մարդ կրնայ ի դուստ հանել իր անմիտ որբութիւնը, և որով վերջապէս կրնայ արդիւնաւոր և տեսական ծառայութիւն մը մատուցանել ընկերութեան։ Այս գորութեան աղբիւրը մենք մեր մէջ չունինք։ Անխիտ աստուածային ոյժ մըն է որ կը գտնուի Քրիստոսի մէջ, և հոն է բուրբ Մարմինն — Եկեղեցին — անդամներուն համար։ Թէև ակնարկուած գորութիւնը Քրիստոսի մէջ է — և հոն՝ մեզի համար — ռակոյն չենք կրնար ստանալ զայն առանց կենսական միութիւն մը հաստատելու իրեն հետ։

Այդ ոյժին ստացումը չի նմանիր, բոցէ մը ուրիշ կեղեքի նիւթի մը վառումին, օրինակ, մոմէ մը ուրիշ մոմ մը վառելուն։ Այսպիսի պարագայի մը, նոր վառուած մոմը իրեն յատուկ առանձին բոց մը ունի, և կը վառի առանց նախկին մոմէն կախում ունենալու։ Հոգեւոր գորութիւնը չի հաղորդուիր հոգիին ա՛յս եղանակով, այլ՝ մշտական և տեսական միութեամբ։

Այցելած էք թերեւ խոշոր գործատուն մը (factory), կ'անցնիք զանազան մասնաբաժիններէ. կը տեսնէք հսկայական մեքենաներ որոնք կ'աշխատին, և սքանչելի գործ կ'արտադրեն. և կը նկատէք որ իւրաքանչիւր մասնաբաժնի մեքենան կ'աշխատի ոչ թէ իր ոյժով, ըլլայ իր մէջէն յառաջ եկած, կամ ուրիշ տեղէ մը իր մէջ ամբարուած, այլ ոյժով մը որ կը ստանայ վայրկեան առ վայրկեան և շարունակաբար տարբեր կեդրոնէ մը։ Ու կը հարցնէք. ի՞նչ բան է որ այս բոլորը շարժման մէջ կը գնէ, ո՞ր է աղբիւրը այս բոլոր շարժման։ Այն

ատեն կ'առաջնորդուիք մեքենատունը (engine-house) և կը տեսնէք աղբիւրը այն ոյժին որ բաշխուած է ամբողջ գործատան մէջ և որ կաշիէ խոշոր գլաններով հաղորդակցութեան մէջ է միւս մեքենաներուն հետ և գտնոք շարժման մէջ կը գնէ։

Ուրեմն, որպէսզի գորութիւնը հաղորդուի զայն ունեցող մեքենայէն միւսներուն՝ էական պայման է որ կապակցութիւն հաստատուած ըլլայ երկուքին միջև։ Ողջ աշխարհ կապը և ոյժը կը խափանուի։

Այսպէս ալ որպէսզի մե'նք ալ ստանանք այն գորութիւնը որով յաղթական կեանք մը պիտի ապրինք աշխարհի վրայ, պէտք է որ հոգեւոր կեանքի կեդրոնական Աղբիւրին — Քրիստոսին — հետ կենսական միութիւն մը հաստատուած ըլլանք։ Վասնզի այդ ոյժը, ինչպէս ակնարկեցինք, մեր մէջ քնացող բան մը չէ գոր պէտք է արթնցնել ու գործի լծել, ոչ ալ Աստուծոյ անմեղութեամբ՝ մեզի տրուած բան մը, և ամբարուած մեր մէջ, գոր պէտք է շարժման մէջ գնել. այլ՝ կեդրոնական աղբիւն անդադար վազող ոյժի հոսանք մըն է։

Սակայն այստեղ դժուարութիւն մը կը ծագի։ Ստոյգ է որ հոգեւոր գորութեան մը պակասը առ հասարակ կը զգացուի անոնց մէջ, որոնք արդէն իսկ ի միութեան են Քրիստոսի հետ։ Վասնզի բոլոր հաւատացեալներ, որոնք պաշտօնապէս կը հաւատան Քրիստոսի և իրենք զիրենք Եկեղեցին անդամ կը հռչակեն մաս կը կազմեն Քրիստոսի խորհրդաւոր Մարմինին, որ նոյն ինքն Եկեղեցին է. և ատու իսկ միացած են Քրիստոսի հետ։ Արդ ի՞նչպէս պէտք է բացատրել այն ծանօթ տկարութիւնը որ կ'երևի անոնց մէջ որոնք Եկեղեցւոյ անդամ են, ուրիշ խօսքով ի միութեան են հոգեւոր գորութեան Աղբիւրին հետ։

Նախ պէտք է ընդունիլ թէ ոչ մէկ հաւատացեալ բացարձակապէս զուրկ է գորութենէ։ Աստուծոյ բոլոր արարածները, առաւել կամ նուազ չափով իրենց մէջ գորութիւն ունին. վասնզի ուր կեանք կայ՝ հոն ոյժ կայ։ Կեանքը ինքնին ոյժ մըն է, կենսական ոյժ։

Բայց այն ոյժը որուն մասին կը խօսինք կեանքի մէջ մեզի յաղթութիւն ապահովող ոյժն է։ Ոչ այն գորութիւնը որ միայն կը մաքառի և որոշ գիմադրութիւն

մը ցոյց կուտայ մեղքին, այլ այն զօրութիւնը որ կը բարձրանայ յաղթականօրէն փորձութեան ամէն ալիքներու վրայ և կը նուաճէ զանոնք, որ կարող է դրապէս դիմակայել չարին ամէն յարձակումները եւ քաջաբար քալել առաքինութեան, սրբութեան և աստուածապաշտութեան ուղիէն:

Յետագայ օրինակները կրնան բացատրել թէ ինչպէս թէև կրնայ մէկը հաւատացող մ'ըլլալ Քրիստոսի, բայց տակաւին միացած չըլլալ Անոր հետ. կամ միացած ըլլալ Քրիստոսի հետ և տակաւին անհաղորդ մնալ Անոր զօրութեան: — Նայեցէք սա մարդուն, որուն թեւ չորցած է. թէև տակաւին միութիւն կայ մարմինն և թեւին միջև, բայց բազումը անզօրութեան մատնուած է և չի կրնար կատարել ոչ մէկ գործ: Դիտեցէք սա ծառը որուն վրայ չորցած ճիւղեր կան. թէև ճիւղերը մայր ծառին վրայ հաստատուած՝ բայց զուրկ են աւելիէն որ չըջան կ'ընէ ամբողջ ծառին մէջ, Հոս ունինք անաւասիկ պարագաներ որոնք կրնան լուսաբանել կացութիւնը շատ մը հաւատացեալներու. միացած ակին հետ, սակայն զուրկ ոյժէ:

Արդ՝ ի՞նչ են այն խոչընդոտները որոնք կ'արգիլեն որ աստուածային ոյժը թափանցէ անոնց մէջ որոնք մաս կը կազմեն Քրիստոսի Խորհրդաւոր Մարմինին: Արդեօք այն սահմանաւորութիւնները որոնց ենթակայ ենք անհրաժեշտաբար ամէնքս ալ իբրև ստեղծուած էակներ. սահմանափակումներ՝ որոնք անբաժանելի են մեր բարոյական և ֆիզիքական կազմաւորութենէն, արգելքներ՝ զորս ունինք իբրև հետեանք սա իրողութեան թէ սահմանաւոր արարածներ ենք: Աստուծոյ զօրութիւնը անհուն է, մեր կարողութիւնը՝ սահմանաւոր. այնպէս որ ոչ մէկ աճում կամ հոգեւոր յառաջգիմութիւն կրնայ այնքան ընդարձակել մեր կարողութիւնը որով կարենանք հաւասարիլ Աստուծոյ ունեցած լիութեան: Ուրեմն մեր մէջ կան անխուսափելի սահմանափակումներ, սակայն անոնք երբեք արգելքներ չեն այն ոյժին՝ որուն մասին է խօսքը, ասոնք չեն այն խոչընդոտները որոնք պէտք է մէջտեղէն վերցունին: Վասնզի թէև մեր կարողութիւնը երբեք չի կրնար անսահման ըլլալ, սակայն ատիկա ի վիճակի է անվախճան աճումի,

աներևակայելի տարածանքի: Առէք, օրինակի համար, այսպիսի հատուածներ Ս. Դրքէն. «Ամենայն ինչ հնարաւոր է այնմ՝ որ հաւատայն» (Աեղեքուք կատարեալք, որպէս Հայրն ձեր երկնաւոր կատարեալ է)։ «Մինչև հասցուք ամենեքեան յայր կատարեալ ի չափ հասակի կատարման (= կատարելութեան) Քրիստոսի», ու պիտի համոզուիք ըսուածին ստուգութեան:

Ամանը զոր կը բերենք լեցուելու կրնայ պարապ ըլլալ, կամ կրնայ մասամբ գրաւուած՝ ուրիշ բանով մը. սակայն ես կրնամ ձեռքս վրան բռնել և արգիլել որ ջուրը ներս հոսի: Այս պարագային յանցանքը հայթայթումի կամ հեղումի կերպինը չէ, այլ՝ ստացումի պայմանին: Կրնայ պատահիլ նաև որ խողովակը, որ աղբիւրը աւազանին կը կապէ, հաստատուած ըլլայ, ուրիշ խօսքով՝ միութիւն գոյութիւն ունենայ, և սակայն կրնայ խողովակին մէջ արգելք մը գտնուած ըլլալ որ պատճառ դառնայ աղբիւրի ջուրին աւազանին մէջ հոսելուն:

Մեծագոյն արգելքը Աստուծոյ զօրութեան մեր մէջ հոսելուն — որ նոյն ատեն արմատն է բոլոր՝ միւս արգելքներուն — անհաւատութիւնն է: Մենք կը սահմանափակենք զԱստուած մեր անհաւատութեամբ: Մեր էութեան խողովակները որոնք զմեզ շփման մէջ կը գնեն Քրիստոսի հետ կրնան կծկուիլ, նեղնալ ու գոցուիլ, ու ամանը որուն մէջ զօրութիւնը պիտի հոսի կրնայ վերածուիլ պղտիկ պարունակի մը, ու այս բոլորը՝ անհաւատութեան սառնցնող աղ-դեցութեան ներքև: Եթէ կ'ուզենք լեցուիլ Աստուծոյ զօրութեամբ մեր հաւատքը պէտք է աճի. ինչ որ կ'աւելցնէ մեր հաւատքը՝ պիտի աւելցնէ մեր տարողութիւնը, պիտի բանայ մեր էութեան խողովակները զէպի Աստուած, և զօրութիւնը ներս պիտի հոսի. «Աչք Տեառն հային յամենայն երկիր, զօրացուցանել զամենայն որ կատարեալն է սրտիւ առ նա» (Բ. Մնց. ԺԶ. 9): Ահաւասիկ պայմանը զօրութիւն ստանալու: Աստուած Իր զօրութիւնը ցոյց պիտի տայ անոնց մէջ՝ որոնց սիրտը կ'առաւելալ է Իրեն նկատմամբ: Զօրութիւն ստանալու պայմանը կատարեալ սիրտ ունենալու մէջն է Աստուծոյ հանդէպ: Սակայն ի՞նչ պէտք է հասկնալ «կատարեալ սիրտ» բացատրութեամբ:

Այդ բացատրություններ կը նշանակէ՝ նախ՝ սիրտ մը որ խաղաղութեան մէջ է Աստուծոյ հետ: Վասնզի, խորքին մէջ, խաղաղութիւնն և կատարելութիւնն իրարու համահիշ վիճակներ են: Դարդ իր կատարելութեան մէջ միայն կը պատճառ իր խաղաղութիւնը: Բոլոր գիտաարեւելիքն եղած են նոյն ատեն խաղաղ հոգիներ: Պէտք է շփոթել խաղաղութիւնը անգործութեան հետ: Վասնզի մէկը կրնայ խաղաղութիւն չունենայ բայց անգործութեան մասնուած ըլլալ: Ընդհակառակը բոլոր խաղաղ հոգիներ մեծագոյն գործիչներ եղած են: Վասնզի խաղաղ հոգեկան վիճակը հաւատարմէ մըն է որ մէկը հաղորդակցութեան մէջ է գնրաւորոյն Գործողին հետ:

Կատարեալ սիրտ ունենալը կը նշանակէ նաեւ ամբողջական ենթակուիլ Աստուծոյ: Կոտարեւելիքներ կ'ենթադրէ ամբողջականութիւն: ամբողջը միայն կրնայ կատարեալ ըլլալ: Երբութեան նախապայմաններէն մէկն է ամբողջական Աստուծոյ ենթակուիլ: Կատարեալ սիրտը այն է որ ամբողջապէս տրամադրուած է Աստուծոյ, առանց պայմանի և առանց վերապահութեան: որ ինքզինքը ամբողջութեամբ գրած է զոգտրութեան սեղանին վրայ, ուրիշ խօսքով՝ ողջ-ա-կիզուած է: ու այդ սեղանը Գրիտառն և Իր գործն է:

Կատարեալ սիրտ կը նշանակէ նաեւ պատշաճ վիճակի մէջ գտնուիլ: Նման գործիքի մը որ չիմուած պատրաստուած է և կը սպասէ իր նպատակին յատկացուելու, ճանօթ պատուական սրբեալ եւ պիտանի Տեառն» (Բ. Տիմ. Բ. 21): Սիրտ մը որ պարպուած է ինքզինքէն: Սիրտ մը որ չէ ուղղուած իր անձնական հոգեբուն մէջ, կամ գրաւուած իր հոգեւոր դժուարութիւններով, այլ խաղաղած ըլլալով, և նուիրուած Աստուծոյ, ազատ է այլևս ինքզինքը տրամադրելու Աստուծոյ ծառայութեան: Անմիջապէս որ պատեհութիւնը ներկայանայ պատրաստ է զայն ընդգրկելու: Այն մէկ ժամանակի կորուստ պատրաստութեան համար:

Որչափ շատ է թիւը անոնց, որոնք կը սպառեն ահագին ժամանակ իրենց սիրտը պատրաստելու գործին մէջ, որպէս թէ իրենց անձնական սրբացումը իրենց մեծագոյն նպատակը եղած ըլլար: Այո, առաջագործը իր գործիքները կը սրէ, քիչ

վերջ ընելիք գործին համար: Գործիքներու սրումը ինքնին նպատակ մը չէ, այլ լոկ միջոց մը՝ նպատակին համար գործունի մտքին մէջ: Այսպէս ալ, մեր սիրտերը Աստուծոյ հետ ուղիղ դիրքի մը մէջ դնելու իշխ նպատակ չունի բայց եթէ պատրաստ գտնուի մեծ նպատակներու, որոնց ի հարկին կրնայ կանչել զմեզ Աստուծոյ: Երբ արուեստագէտ մը կը ձեռնարկէ աշխատանք գործի մը որ կը պահանջէ բարձրագոյն ճարտարութիւն, ամենէն նուրբ արուեստ, և հետեւաբար՝ լաւագոյն գործիքները, ու երբ կ'երկարէ ձեռքը գործիքի մը և կը տեսնէ որ սրութիւնը կորսնցուցած է, անմիջապէս վար կը դնէ զայն, և կը վերցնէ ուրիշ մը որ պատրաստ է գործածութեան համար: Արուեստագէտը իր զօրութիւնը կը հոսեցնէ ա'յն գործիքներու միջոցաւ որոնք պատրաստ են, որոնք կատարեալ են, լոկ այդպիսիները կրնայ գործածել ան իր աշխատանքի միջոցին:

Աստուած շատ անգամ կը ստիպուի նախ պատրաստել հաւատացեալը, ի հարկին ամենախիստ տիտիլինով, որպէսզի անիկա պիտանի դառնայ իր գործին: Ո՛րչափ հպարտութիւն, անձնահաճութիւն եւ մարմնական կորով պէտք է վերցուի մենէ, նախ քան որ մենք իրապէս յարմար վիճակի մէջ դրուինք իր ծառայութեան մէջ: Այն թէ զօրութեան պակասէն, (վասնզի զօրութիւնը կը պատկանի Աստուծոյ, և չկայ երբեք զօրութեան պակաս իր մէջ) այլ իրեն նկատմամբ ուղիղ կեցուածքի մը և սրտի մը պակասէն է որ մենք այնքան քիչ բան գիտենք Աստուծոյ զօրութեան մասին, և աւելի քիչ բան՝ անոր մեր մէջ յայտնուելու կերպին մասին:

Աստուած պատրաստ է և կը սպասէ ճշուցնել իր զօրութիւնը անոնց մէջ, որոնց սիրտը կատարեալ է իրեն նկատմամբ: Որոնց մէջ չկան յետին շարժառիթներ, որոնց սիրտը պարզ է և անկեղծ: որ չիտակ է՝ իր նպատակին և մտադրութեան մէջ: մէկ խօսքով օկատարեալ է Աստուծոյ վերաբերմամբ: Կեցուածք մըն է սա քան ստացուած բան մը: Այսպիսի սիրտ մը երբեք չի խաչիր և չի խուսափիր Աստուծոյ որոնող աչքերէն: Ընդհակառակը յօժարութեամբ կ'ենթարկէ ինքզինքը Աստուծոյ սուրբ կրակին թափանցող, մաք-

բող և սպառող զօրութեան: Այսպիսի հոգի մը հպատակ է Աստուծոյ, և իր անկեղծ փափաքն է որ Քրիստոս թագաւորէ ամբողջ իր էութեան վրայ: Թող հոգիի այս վիճակը իրականանայ մեր մէջ, և այլևս ոյժի պակասը պիտի չզգանք մենք: Աստուած ինք պիտի արտայայտէ իր զօրութիւնը մեր տկարութեան մէջ:

Որչա՞րի շատ անգամ կը կրկնենք «զիք է կարողութիւն և զօրութիւն» և որչա՞րիք իշ կ'անդրադառնանք այդ բառերու խոր իմաստին: որչա՞րի անգամ թոյլ կուտանք մենք մեզի ըսելու «եթէ կարենայի...», եթէ պահանջուած զօրութիւնը ունենայի...» առանց անդրադառնալու որ զօրութիւն ունենալու համար հաղորդ պէտք է ըլլալ զօրութեան աղբիւրին: Ու ասիկա՝ ոչ թէ որպէսզի մենք զօրաւոր երևինք, ընդհակառակը մենք պէտք է սորվինք մեր անձնական տկարութիւնը, թէ մենք մեզէն տկարութիւնն իսկ ենք: այլ որպէսզի Աստուծոյ զօրութիւնը հովանի ըլլայ մեր վրայ խորանի մը, վրանի մը պէս: «Զի զօրութիւն իմ ի տկարութեան կատարի, [ասէ Տէր], և արդ լաւ ևս իցէ ինձ պարծել ի տկարութիւնս, զի բնակեցցէ յիս զօրութիւնն Քրիստոսի» (Բ. Կորնթ. ԺԲ. 9):

Երբ Աստուած ուզէ իր զօրութիւնը ցոյց տալ իր որդիներուն միջոցաւ, սակերպով կ'առաջնորդէ զանոնք: Նախ սրտի այս վիճակին կը բերէ զանոնք — վիճակ մը ուր այլևս չկայ ոչ մէկ հակաճառութիւն անոր դէմ: ուր՝ անձին էութեան բոլոր մասերը ենթարկուած են Անոր, ուր՝ սիրտը ամբողջութեամբ Անոր տրամադրութեան ներքեւ է դրուած և բռնած է վերջնականօրէն ու վճռականօրէն ամբողջական հպատակութեան կեցուածք մը: Այն ատեն ոչ մէկ արգելք կը մնայ Աստուծոյ զօրութեան յայտնութեան: Զբանջքը բաց է, և զերծ՝ այն բոլոր խոչընդոտներէն որոնք արգելք կը հանգիստնային Աստուծոյ լիութեան մեր մէջ հոսելուն: Այն ատեն մեր էութեան ամէն մարդերուն մէջ պիտի յայտնուի Աստուծոյ զօրութիւնը: Նախ իբրեւ

Յաղթական զօրութիւն: Առաջին թըշնամին որ պէտք է պարտութեան մատնուի, եթէ կ'ուզենք յաղթական կեանք ապրիլ, եսն է: Եւ միակ ոյժը որ կրնայ նուաճել եսը Աստուծոյ զօրութիւնն է: Մէկը կրնայ

օգտուիլ այդ զօրութենէն լոկ ենթարկուելով անոր: Դիտնալու համար թէ ի՞նչ է Քրիստոսով յաղթական կեանք վարելը, պէտք է գիտնալ նախ Անոր գերին ըլլալ: Քրիստոս միշտ կը յառաջանայ իբրեւ Գերագոյն Յաղթականը, ու անոնք միայն յաղթական կ'ըլլան, որոնք կը գտնուին իր ետեւէն գացող յաղթական գունդին մէջ: ու անոնք յաղթակա՛ն են, որովհետեւ նախ նուաճուած են Քրիստոսէ: Նկատա՞ծ էք արդեօք թէ հարիւրապետը (Ղ.Կ. Է. 2-10) ի՞նչ հիման վրայ կ'օթնելով ըսաւ որ իր խօսքը հնազանդութիւն կը պահանջէր՞ Զրաւ ան: «Որովհետեւ ես ալ մարդ մըն եմ որ իշխանութիւն ունիմ», այլ՝ «Որովհետեւ ես ալ մարդ մըն եմ որ իշխանութեան Անբեւ կը գտնուիմ»: Եւ իր հաւատքին մեծութիւնը, կը կայանար այն իրողութեան մէջ, որ նա ճանչցաւ Քրիստոսի յարաբերութիւնը երկնքի Աստծոյն հետ: «Ես ալ մարդ մըն եմ որ իշխանութեան ներքեւ կը գտնուիմ»: Քրիստոսի խօսքը զօրութիւն էր ժամնդի Ան աստուածային հեղինակութեան ներքեւ կը գտնուէր: Հարիւրապետը ճանչցաւ որ Քրիստոս Ամենակարող Աստուծոյ հետ հաղորդակցութեան մէջ էր: Խորհեցաւ որ, ինչպէս ինք, իբրեւ հռովմէական պետութեան մէկ պաշտօնատարը, իր ետին ունէր ամբողջ կայսրութեան ոյժը, ու բաւական էր ըսել՝ միայն ու իր ըսածը կը կատարուէր, այնպէս ալ ամբողջ երկնքի զօրութիւնը Քրիստոսի ետին էր, և բաւական էր որ նա խօսք մը ըսէր և իր հիւանդ ծառան պիտի բուժուէր:

Հոս է մեղքի վրայ տիրակալելու գաղտնիքը: Պէտք է աստուածային հակակշիւն ներքեւ գտնուիլ: Պէտք է գիտնալ թէ ի՞նչ կը նշանակէ ամբողջապէս ենթարկուիլ Անոր: «Խոնարհեցարուք այսուհետեւ ընդ հօր ձեռամբն Աստուծոյ»:

Երկրորդ՝ Պահպանող զօրութիւն: Կան հաւատացեալներուն մէջ ոմանք որոնք կարծես թէ շարունակ կը պայքարին իրենք զիրենք վեր պահելու համար: Տեսէք ջուրին մէջ ինկած սա մարդը: Ընկղմելու սարսափին մէջ ինչպէ՞ս կը մաքառի լոյծ հեղուկին դէմ, սակայն շուտով կը տեսնէ որ իր մաքառումը ի զուր է, որովհետեւ հակառակ իր բոլոր ճիգերուն՝ կ'ընկղմի: Եզկելին չի գիտեր որ ճիշդ այն ջուրին մէջ,

որ դինք իր ներքևը առաւ, կար զօրութիւնը դառն դաշն վեր պահելու: Բաւական էր նախ հաւատք, և ապա՝ որոշ պայմաններու լրացում, ու պիտի կրնար նոյնիսկ առանց լողայ գիտնալու ջուրին երեսը մնալ: Այդ պայմաններուն առաջինն էր, որ ենթական դադրէր մաքրուելէ, որ նետէր ինքզինքը ջուրին երեսը և դադրէր ինքզինքը ընկղմելէ ազատելու ճիշդ քնելէ: Թող վստահէր ջուրին թէ կրնայ զինքը վեր բռնել: այն ատեն փոխանակ ընկղմելու պիտի ծիծար ապահով ջուրերու երեսին:

Այսպէս է նաև պարագան հոգեւոր մարզին մէջ. ա՛յն կերպով միայն կարելի է դանել այն ոյժը որ զմեզ հոգեւորապէս ընկղմելէ վեր պիտի պահէ: Պատրաստ եւ յոգաւորաբար ըլլանք ուրեմն յանձնելու զմեզ մեր ամենակարող պահպանութեան: Զմեզ ինչպէ՛ս պահելու պատասխանատուութիւնը իրն է: Իսկ իրեն վստահելու պատասխանատուութիւնը, մերն է:

Երրորդ՝ Պաշտպանող զօրութիւն: Ամէն կողմէն պէտք ունինք ասոր. պաշտպանութիւն մը որ ոչ միայն մեր վերեւը գտնուի այլ ամենուստեք զմեզ չըջապատէ. նման բերդի մը որուն մէջ ամէն կողմէն ապահով կը զգանք զմեզ: Քրիստոս, որ Աստուծոյ զօրութիւնն է, այն բերդն է որուն մէջ ապաստանած հոգին կրնայ ինքզինքը բոլորովին ապահով զգալ: Թող թշնամին քեզ աչքպէս պաշտպանուած գտնէ, ու պիտի հանդիպի ոյժի մը որ քուկդ չէ, այլ՝ Աստուծոյ, ու պիտի չկրնայ հալել քեզի: Ամենայն որ յԱստուծոյ է ծնեալ, ոչ մեղանչէ, զի [նա] պահէ զանձն [նորա], և չարն առ նա ոչ մերձենայ:» (Ա. Բող. Ե. 18):

Չորրորդ՝ Պայծառակերպող զօրութիւն: Աստուծոյ զօրութիւնը պէտք է լեցնէ զմեզ: Երբ Ուխտի Տապանակը շինուեցաւ ու վերջացաւ, Աստուծոյ փառքը լեցուց զայն (Ելք Խ. 33-35): Երբ մենք, որ ենք տաճարները Աստուծոյ, կորսնցնենք իր փառքը, շնորհքը, կը կորսնցնենք մեր ոյժը: Աստուած կրնայ ալիակերպել, պայծառակերպել զմեզ, լեցնելով զմեզ:

Վերջապէս՝ Նուանող զօրութիւն: Այսինքն զօրութիւն ծառայութեան համար, յարձակողական գործի համար, ու տառապանքի համբերելու համար: «Եկեղեցին իր

մէջ ունի զօրութիւն մը որ միշտ բաւարար է նուաճելու աշխարհի» Ճշմարիտ է արդարեւ կարող քարոզչի մը այս հաւատումը, որովհետեւ նոյնինքն Աստուած է որ կը գտնուի Եկեղեցիին մէջ: «Որպէս ասաց Աստուած թէ բնակեցայ ի նոսա, և զնացից (= պիտի ապրիմ) ի նոսա» (Բ. Կորնթ. 2. 16):

Երբ աշակերտները ձախողեցան լուսնոտ մանուկը բուժելու գործին մէջ, ու Տիրոջ հարցուցին, «Մեք ընդէ՞ր ոչ կարացաք հանել զդա», Տէրը պատասխանեց. «Վասն անհաւատութեան ձերոյ»:

Մեր խօսքը կ'ուղղուի արդէն իսկ հաւատացողներու: Ուրեմն խնդիրը հաւատալու շնորհքը ստանալու մէջ է որ կը կայանայ, այլ արդէն իսկ մեր ունեցած հաւատքը կ'իրարկելու, գործնականացնելու մէջ: Ի՞նչպէս կարելի է հաւատքը աճեցնել և զօրացնել: — Երեք բաներ կան որոնց պէտք ունի հաւատքը աճելու և զօրանալու համար. — ազատութիւն, սնունդ, գործունեութիւն:

Հաւատքը պէտք ունի ազատութեան: Երբ բերուինք զմեզ ամբողջութեամբ Աստուծոյ նուիրուելու, ա՛յն ատեն է որ մեր հաւատքը պիտի ազատուի: «Ինչպէ՞ս կրնամ հաւատալ դուք որ իրարմէ պատիւ կ'աճեցաք ու չէք փնտռեր այն պատիւը որ միայն Աստուծմէ կուգայ» Երկուութիւնն է որ անկարելի կը դարձնէ հաւատքը: «Այնպէս կը զգամ որ չեմ կըրնար ապաւինիլ իրեն» կ'ըսէ մէկը. «բայց ինչո՞ւ», կը հարցնես. «միթէ նա վստահելի չէ՞», «Վստահելի է, բայց բան մը կը զգամ որ կ'արգիլէ զիս իրեն ապաւինելէ» Իր զգացածը ա՛յն է որուն կ'աճեցաք Մաղմուսերգուն երբ կ'ըսէ. «Թէ որ սրտիս մէջ մեղք տեսնէի, Տէրը պիտի չլսէր ինձի» (Սղմ. ԿԵ. 18): Սրտիդ մէջ կասկածելի բան մը կայ, որ կը վախճաւ զայն լոյսին հանելու, որպէսզի կարելի ըլլայ ունենալ Աստուծոյ զատաստանը անոր մասին: Հաւատալ փորձելով չէ որ հաւատքը կը զօրանայ այլ քակելով կապանքները, որոնք զայն կը կաշկանդեն:

Հաւատքը պէտք ունի սնունդի: Աստուծոյ խօսքն է հաւատքին սնունդը. որպէսզի կարելի ըլլայ վստահիլ, վստահելու առարկայ մը պէտք է ունենայ հաւատքը,

Անձ մը որուն վստահիւ Աստուածաշունչը կը խօսի այդպիսի Անձնաւոր էակի մը մասին: Եթէ հաւատքը անկէ չի սնանի՝ կը տկարանայ, կրնայ սովի հանդիպել: Հաւատքը ա՛յն ատեն միայն կը զօրանայ երբ ընդգրկէ Աստուածաշունչի ճշմարտութիւնները:

Ի վերջոյ՝ հաւատքը պէտք ունի մարգանքի: Հաւատքը տրուած է գործածուելու համար: Մինչև որ չգործածենք չենք գիտեր թէ զայն ունի՞նք թէ ոչ: Հաւատքը երևան կուգայ յատկապէս հնազանդութեան մէջ. որովհետև հնազանդութիւնը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ հաւատք՝ ի գործունէութեան: Հաւատքը պէտք է կիրարկէ գործնականապէս ինչ բանի որ կը հաւատայ:

Այդպէս է նաև մարմնի համար: Մինչև որ մարդանք չընենք ու կերակուր չառ-

նենք մեր մարմինը կը թուլանայ և կը մեղկանայ: Հոգիի՛ն համար ալ հոգեւոր անմարտողութիւնը ըսուած բան մը կայ, որ յառաջ կուգայ հաւատքի կիրարկութեան պակասէն: Ուրեմն սկսինք քալել չարուհակարար մեզի յայտնուած լոյսին ներքեւ: Եթէ սկսինք կիրարկութեան դնելով, գործի վերածելով այն ճշմարտութիւնները զորս կը ստանաք իբրև սնունդ մեր սիրտերէն ներս:

Մեր հաւատքը աճելո՞ւ է որ մեր զօրութիւնը կ'աւելնայ: Կարելի է աւելի մեծագոյն բարիքի բաղձալ քան հաւատքին աճման, վասնզի այս կ'հնթադրէ երջանութիւնը մեր հոգեւոր կեանքի բոլոր միւս մասերուն:

«Ըստ հաւատոց քոց եղիցի քեզ»:

Հայացուց

Ն. ԱՔԵՂԱՅ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Ե Ր Գ

ՀԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ՈՒ ՍԻՐՈՅ

ԵՂԻՎԱՐԴԻՆ

Ա՛հ, կը դողա՛յ, կը դողա՛յ երկիրն հիմէն ելած բունդ...
Կարծես իւրադ մը ցասկոս բռներ է գունդն իր ափին
Ու կը սպառնայ զայն նետել վիհերն անդունդ առ անդունդ:

Կը դղրդի՛, եւ այնքան խելացրե՛մ'ր կու գայ հիւ,
Որ առանցքէն պիտի դո՛ւս հիմա նետուի մոլեգին
Ու բախումով մը յանկարծ դառնայ փռելի ու մոխիր:

Ինչ հոգիներ լուսալիւր, դեռ շողն իրենց չարձակած,
Պիտի այգին դէմ փակեն ծաղիկն իրենց բիբերուն,
Ուր բարութեամբ մ'ըսփոփիչ պիտի ժպտէ՛ր պահ մ'Աստուած:

Ժահրակազի, ռումբերու հրաբուխին մէջ մըխա՛յ
Գուցէ Կէօթէ մը կախարդ, Շէլիի սիրս մը անհուն,
Վոլդեռի մի՛sf մ'ու հոգին Վարուժանի մ'երեսայ:

Թե՛ն, ալիքներն յարաւարժ ովկիանին մարդկային...
 Խոժոռ ու լուռ կ'ընթանան, իբրեւ հըլու ողջակէզ,
 Մահասօճին՝ որ խենց կը սպասէ ծո՛ւլ արիւնին:

Միակ երա՛զն է՛ր անոնց՝ արեւին հաւս լոյսին սակ
 Բըռնիլ բրբիջ ու մանգաղ, ու երբ իջնէր մութը հեզ,
 Ճանկնալ արդար սեղանի մ'երանութիւնն անապակ...:

Յերեկն յառիւ արեւուն, ծաղիկներուն, լինեուն,
 Գիւշերն՝ ըլլա՛լ ունկնդիր աստղերու լոյս փայեղին,
 Սուղիլ, խոկալ եւ զգալ շարժն երկունքի մը բեղուն:

Որ չիտէ՛ր վերջնապէս՝ մարդուն երազն այդ վրսեմ,
 Որ չյառնէ՛ հին սարսափն անձաներու վերսին,
 Հարկ է որ հոգն իր ծոցէն սայ հոր ծընունդ մ'այլադէմ:

Պրոսթի՛ս մը՝ բնշմէջ հրազայրոյթ աստուծոյ
 Եւ նրզովի՛ սակ հեծող խունապահա՛ր մարդկութեան...
 Որ յօռտուի՛ կենդանի, այլ փրկութեան՝ ըլլայ զոհ:

Նորէն վաճառն մ'արեգա՛կն, ուծով՝ աստուա՛ծ, խիղճով՝ մա՛րդ,
 Որ երկրաւոր վաճապին ջընջէ սերունդը դաժան,
 Ու կամարէ՛ երկնածիղ հոր հանապարհ մ'աստղազարդ:

Կախուած անդունդն է վար մութ՝ գահալէժի մը ահեղ,
 Կը հեծեծէ՛ն կամարներն խմացակե՛րս սանարին,
 Ուր միտքը՝ լոյս, սիրքը՝ ե՛րգ, եղան տեսիլը՝ բիւրե՛ղ:

Երկի՛ր, երկի՛ր, յանուն հէ՛ք զաւակներուդ փրկութեան,
 Կանչէ՛ Մովսէ՛ս մը անհուն թող բոցակէզ մորենին,
 Որ հառսին վրայ սա՛ սարածէ թէ՛ն անսահման:

Պարփակելու չափ աշխարհն՝ ըլլայ իր սիրքը թող լայն...
 Եւ աննուազ իր հոգին բրած հազար հազա՛ր մաս,
 Մանանայի պէս բաւիտ սովեալներուն թող համայն:

Զըլլայ երբեք մէկը կու՛ս, միւսը՝ նօթի անոր փոլ,
 Երանութիւնն հաւասար՝ չմընայ տէ՛նչ մը անհաս...
 Նոր մարդկութիւն մը, երկի՛ր, արեւի լոյս օրէնքով...:

Բոսրոմօ, Կիպրոս

1939

Վ.Ս.Հ.Է.-Վ.Ս.Հ.Ե.Ն

ԱՐԴԻԱԿԱՆ ՀԱՐՅԵՐ

ԵԿԵՂԵՑԻ ԵՒ ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏԵՐԱԶՄԷՆ ԵՏՔԸ

ՆԱՅԻԶՄ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Ազգ. Ընկերվարական գաղափարաբանութեան դրական կողմը երեք կառուցողական գաղափարներ կը խտացնէ իր մէջ: Առաջինը ազգի ըմբռնումն է իրրե կենսաբանական բնական միութիւն: Համայնքը, ազգին հաւաքականութիւնը, այն ազնուական կրանիդն է որմէ Հիթլէր ուզեց կերտել իր պետութեան հաստատուն ձեւը: Ժողովուրդը, «ազգը ինքնին», Հիթլէրի բառերով, «աղբիւրն է բոլոր զօրութեանց»: ազգի հանգէպ այս սէրը կրնայ վստահութիւն տալ իրեն՝ ըլլալով աւելի զօրաւոր շարժառիթ մը իր գործերուն, քան անձնական փառասիրութիւնն ու բռնատիրական տենչը: Հիթլէր՝ ժողովուրդի զաւակը՝ նախապէս իջած է ժողովուրդի ֆառուստեան մայրերուն մէջ, լսած է անոնց ծագման, կենսունակութեան, և ազգային միութեան փառաւոր երազներուն հրաշապատում պատմութիւնները: Ազգ. Ընկերվարական միթոսը կը ծնի այսպիսի լուռ խօսակցութեան մը մէջ խորհրդաւոր կեանքի հիմնադիրներուն հետ, ներքին նախատիպերու որոնք կը գործեն, կը խմորուին արթնցող նոր սերունդի մը ենթագիտակցութեան մէջ: Ազգային ճակատադիրը կերտող այս ներքին ուժերու վրայ հիմնուած հաւատքը առաջնորդող սկզբունքը եղաւ Հիթլէրի՝ «քնաշրջիկի ապահովութեամբ» մը: Բայց, զանգուածներու խորհրդաւոր ներքին ուժերուն վրայ դրուած այս վստահութիւնը, չի հաւատար գանգուածներու իմաստութեան: «Ամէն բան ժողովուրդէն, ամէն բան ժողովուրդին համար, բայց ոչ ժողովուրդով»: այս բանաձեւը, խորունկ համոզումը եղաւ Հիթլէրի որ համարձակութիւն տուաւ իրեն միացնելու ազգի մը գաղափարական ըղձանք — պատկերը, զանգուածներու հանգէպ տա-

ծուած իրական արհամարհանքի մը հետ: Զանգուածները անկարող են ինքնակառավարման, պէտք ունին առաջնորդի մը, իրենց ներքին ենթագիտակից ուժերուն խորհրդանիշ և զօրաւոր արտայայտիչի մը, որ կը գործէ քնացող ցեղի մը ստեղծագործ գիշերուն մէջ, և որ գիտակից է «Աստուծոյ մէ իր վրայ դրուած» եզական պատասխանատուութեան, որ ներշնչում ու կարողութիւն կուտայ իրեն գործելու միասնաբար «Աստուծոյ շնորհիւ», իրրե փոխանորդը աստուածային ստեղծագործ ուժերուն և իրրե թարգմանն ու ներկայացուցիչը լուծ և ահաբեկած ազգի մը:

Ամբողջ ազգի մը, այնքան երկար ճշնշուած յոյսերէն և փափաքներէն յառաջ եկաւ, զարգացաւ, առաջնորդութեան փիլիսոփայութիւն մը, որ կը հաւատայ իր գերմարդկային ճակատագրին, անոր հերոսին և մեռիային:

Ազգ. Ընկերվարական գաղափարաբանութեան դրական երկրորդ յղացքն է իր ցեղային վարդապետութիւնը: Յեղը՝ իրականութեան արտաքին երեսն է, մինչ որ ինքնաքին երեսը. ցեղը՝ այն խորհրդաւոր ազգն է ուրկէ կեանքը սկիզբ կ'առնէ և կը հոսի. արդարեւ, «արիւնը, ինչպէս կ'էօթէ կ'ըսէր, ճշմարիտ հոսանքն է մը»: Արիւնի և ցեղի խորհրդաւոր յատկութիւնները, ազգի մը բոլոր բարձրագոյն արժէքներուն էական մասը կը կազմեն և ժողովուրդի մը աստիճանը կ'որոշեն, ուժերուն նուիրապետութեան մէջ, որով պատմութիւնը կը կերտուի: Ու պատմութիւնը մեկնել լոկ ցեղային — արեան — արժէքներով, միակողմանի է որքան զայն մեկնելը ողբական արժէքներով:

Պատմութեան կենսաբանական մեկնութիւնը, իրականին մէջ, Մարքսեան պատմական նիւթապաշտութեան մէկ փոփոխակն է լոկ, զոր կը մերժէ սակայն, բուն կերպով Ազգ. Ընկերվարութիւնը: Բայց, արիւնի ազնուութեան վրայ հիմնուած ցեղային վարդապետութեան այս նոր կենսաբանական գաղափարաբանութիւնը՝ իրեն համար ունեցաւ ճամբայ մը որ պատրաստուած էր Փրանսացի կոմս Կոպիւնոյի Տրիշի, Նիցշէի, Պերկսոնի կենսապաշտ իմաստասիրութեան և Լիւտվիկ Քլապի «կեանքի աւետա-

րանին» կողմէ, որոնք կեանքը կը հակադրեն իբրեւ գերագոյն սկզբունք մը՝ մտնին որ իր կարգին կ'ըլլայ կեանքին փոփոխման մէկ փայլը լոկ։ Եւ առանց իրաւունքի չէր որ Սաքս Շէլլըր իմաստասէրը, կը քննադատէր, Յեղափոխութենէն շատ առաջ, այս ըմբռնումը իբրեւ յայտնի նշան ոգիի անկարողութեան, հետեւաբար եւ որ բերդութեան, ոգիին՝ որ կը գործէ տիեզերքի կենսաբանական և թեկնիք յառաջդրմութեան մէջ։

Անտրամաբանական այս ուղղութիւնը որ ցոյց կուտայ հակա-բանական դիւային գետին մը իրականութեան, պատասխանատու է այն բարոյականի և օրէնսդրութեան յայտնի յեղափոխութեան համար, որ զուգահեռ կ'ընթանայ Գերմանիոյ քաղաքական յեղափոխութեան հետ։ Ազգի կեանքին ուժական տարրերը վարել յաւակնող ու է ձեական սկզբունք և ու է յղացական — կայական շրջանակ կը մերժուին իսպառ։ Բանդ, ուրացուած և մերժուած է։ Միթոսը՝ կրօնոսի նման իր զաւակները կ'ուտէ և կողոսը՝ կը պահուէր։ Ազգի մը կեանքին փրկիսփայլական արտայայտութիւնը չի կայանար բանապաշտութեան և գաղափարապաշտութեան մէջ, որ անցեալ դարու աւանդութիւնն էր, այլ խորհրդապաշտութեան մէջ, որ միշտ եղած է միութարութիւնը և փորձութիւնը քայքայուող ու քառասկերպ մտայնութեան մը ժամանակին։

Ազգ. Ընկերվարութեան ցեղային գաղափարաբանութիւնը, ինչպէս նաև իր պետական ամբողջապաշտ ըմբռնումը, այն իրական ջերմանոցն է ուր Եկեղեցւոյ և Պետութեան պայքարին ամենէն վտանգաւոր սերմերը կ'աճին։

Ազգ. Ընկերվարութեան, պետական գաղափարաբանութիւնը երրորդ կառուցողական տարրն է՝ Գերման Յեղափոխութիւն։ Ըստ Հեկելի, պետութիւնը՝ գերագոյն մարմնաւորութիւնն է քիւզերական Բանականութեան, և տրուած ըլլալով Աստուծոյ մասին իր ունեցած գաղափարը, կ'արտօնէ մեկ ըսելու թէ Պետութիւնը Աստուծոյ մարմնաւորութիւնն իսկ է։ մինչ՝ Ազգ. Ընկերվարութեան համար, Պետութիւնը գերազույն մարմնաւորութիւնն է Ազգին, ազգը առնուած իբր

թանձրացեալ իրականութիւն։ Ինչպէս որ ազգը կազմուած է միևնոյն հասարակաց արիւնով, Ազգ. Ընկերվարական Պետութիւնն ալ զուտ Գերման ազգութեան գերմանական ցեղային պետութիւնն է։ Պետութիւնը քաղաքական իսկութիւնն է ազգին, այսինքն՝ ժողովուրդի լաւագոյն ներքին ուժերուն բիւրեղացումը, ան ինքն իր մէջ վախճան մը չէ, ինչպէս է Ֆաշիզմի համար, այլ միջոց մը՝ վախճանի մը համար, որ է ստեղծումն և պահպանումը միևնոյն կաղապարի հոգեբանական հասարակութեան մը, և ֆիզիքական անհատներու, Հետեւաբար Պետութիւնը բնագանցական, բայց միևնոյն առեւն շատ իրական, թանձրացեալ իրականութիւն մըն է։ Անհատները իրաւունք ունին ապրելու միմիայն այս միտակ ամբողջութեան յարաբերաբար և որուն իրենք զիրենք միշտ պէտք է ըստորագասեն։ Արգարե, Նացի ըմբռնումով, հասարակութեան լոկ իրաւունքները կան և ոչ անհատներու։ Այս ձեւ Պետութիւնը կը պահանջէ ազգի արտաքին և ներքին ուժերուն ամբողջական հսկողութիւնը. անոր իրաւասութիւնը կը տարածուի հանրային և անհատական կեանքի բոլոր երեսներուն վրայ. ան՝ ամբողջապաշտ է, եզր մը՝ զոր պէտք է չփոխել բացարձակին հետ. ամբողջապաշտ կը նշանակէ ամէն ինչ իր մէջ առնող, նոյնիսկ մարդու անհատական ներաշխարհը. պետական ուժը հետեւաբար, ազգային, ամբողջապաշտ, և հեղինակուոր է. չկայ ազգային կեանքի մէջ երես մը որ չիյնայ անոր հսկողութեան և օրէնքին տակ. տնտեսական, կրթական, կրօնական, մշակութային. ազգային կեանքը իր բոլոր երեսներուն մէջ անոր իշխանութեան տակ է։

Պետութեան այս նոր ըմբռնումը, անշուշտ կ'առաջնորդէ օրէնքը ըմբռնելու կերպին մէջ յեղափոխութեան մը, որ կրնայ հեռունները տանող հետեւանքներ ունենալ Եկեղեցւոյ և Պետութեան յարաբերութեանց համար. ըստ որում, Ազգը և իր շահերը վեր կը նկատուին ամէն օրէնքէ, և գաշինքները չյարգելն իսկ այս սկզբունքով «արգար» կը սեպուի։ Այս կերպ ըմբռնուած պետութեան մը ներկայացուցիչն ու պաշտպանն է Ազգ. Ընկերվարական կուսակցութիւնը։ Կուսակցութիւնը հրամաններ կուտայ յանուն Ազգին. ան ուղեղն է Պետու-

թեան. անոր պարտականութիւնն է պաշտպանել Գերման ժողովուրդին իրաւունքները. իր ծրագիրը, երկաթէ օրէնքն է Գերման Պետութեան. Պետութիւնը կ'աշխատի կուսակցութեան և ժողովուրդի միջև իբրև զործիք մը. երրորդ Ռայխի պաշտօնէութիւնը, հետևաբար պատասխանատու է կուսակցութեան և անոր ծրագրին. վերջնական որոշումները կը պատկանին կուսակցութեան. իրականին մէջ սակայն, կուսակցութիւն և Պետութիւն նոյն են, և Պետական հեղինակութիւնը կեդրոնացած է Առաջնորդին — Führer — ձեռքին մէջ, և վերջապէս Ֆիւրեր՝ Պետութիւնն իսկ է և աւելի իրաւունք ունի ըսելու քան էսել ժԴ., թէ «Ե՛ս եմ Պետութիւնը»։ Այս իրողութիւնը արտայայտուած է յատուկ տեսութեամբ մը և կամ նոյնինքն սառաջնորդութեան փիլիսոփայութեամբը։ «Առաջնորդի» այս սկզբունքը, հանրային կեանքէն ներս, բոլոր մըն է Բարլամէնթարիզմի դէմ, որ ըստ Նացի տեսութեան, առաջնորդեց Ռամկավարութեան ձախողանքին. որովհետեւ ըստ Հիթլէրի Ռամկավարութիւն կը նշանակէ իշխանութիւնը մեծամասնութեան մը, ինչ որ կ'ենթադրէ նկատման փոքրամասնութեան մը, որ կ'առաջնորդէ դժբախտութեան և կ'անգամաւուծէ գործունէութիւնը։ Հիթլէր մեծամասնութեան տեղ կը դնէ անձնաւորութիւնը. Ռամկավարութեան մէջ, կ'ըսեն Նացիները, անհատը զերծ է պատասխանատուութենէն։ Հիթլէր իր վրայ կ'առնէ ահաւոր պատասխանատուութիւնը առաջնորդին, պատասխանատու միայն Աստուծոյ և իր խղճմանքին առջև։

Պետութիւնը կառուցուած է ոչ թէ վարէն, այսինքն՝ անհատներու ընկերային դաշինքի մը խարխիւին վրայ, այլ վերէն, Առաջնորդի կամեն և պատասխանատուութեան, Առաջնորդի՝ որ կը միացնէ իր անձին մէջ օրենսդիր և գործադիր իշխանութիւնները։ «Ինչ որ Առաջնորդը կը կամենայ՝ պիտի կատարուի»։ «Անոր կամքը մեր օրէնքն է» կ'ըսէր Կէօրինկ. Խորհրդարանը ոչ թէ ներկայացուցչական այլ խորհրդատու մարմին մըն է լոկ։ Մէյ մը որ Պետութեան և կուսակցութեան նոյնութիւնը ընդունուեցաւ, Եկեղեցին՝ Պետութեան հետ իր յարաբերութիւններուն մէջ զիտակից

պարտի ըլլալ ըստ Հիթլէրի, այն իրողութեան թէ ինք զիմացը կը գտնուի ոչ թէ պարզապէս պետական չէզոք ուժի մը կամ քաղաքական վարչապետութեան մը, այլ կազմակերպուած մարմին մը որ ունի իրեն յատուկ աշխարհահայեացք և քաղաքական որոշ կամք ու փիլիսոփայութիւն։

Ազգ. Ընկերավարութեան էթսը հիմնուած է սա սկզբունքի վրայ. հասարակաց բարօրութիւնը անհատական բարօրութենէն գերիվեր է. Ազգ. Ընկերավարութեան բարոյականութիւնը կոչ կ'ընէ մարդուն հերոսական յատկութիւններուն. ճիշդ, ինքնակերտում, զոհողութիւն, պատիւ, հպարտութիւն և կարգապահութիւն։ Ռոգէնպէրկ, Նացիզմի տեսաբանը, կ'ատէ քրիստոնեայ առաքինութիւնները սիրոյ, խոնարհութեան, գութի, անձնուրացման, իբրև մարդասիրական բանտ, իբր տկարի առաքինութիւններ, զորս կը համարի պտտճառ այն մշտական փորձութեան որ զօրաւորը կ'ունենայ գործածելու տկարը իր նպատակներուն համար։ Ալֆրէտ Պատմէր, Հիթլէրիզմի իմաստասէրը, կը փառաբանէ բրուտական ընդհ. սպայակոյտի զինուորական փիլիսոփայութիւնը ժժ. դարու, որ հերոսութեան և քաջութեան զպրոց մը եղած է գերման կայսերապաշտութեան։ «Սրէնքը այն է որ կը ծառայէ ազգային շահերուն»։ այս նոր ըմբռման հակա-բանաւորութիւնը կանխուած էր Նիցշէի, Տրիչի, Քլաի և ուրիշներու փիլիսոփայութեամբ, որոնք կը հակադրեն փորձառութեան, բնագիտ. կենսոսականութեան իմաստութիւնը՝ տրամախոհական մտածումի և բանական օրէնքներու ճանաչողութեան։

Այս ըմբռնումով, Ազգ. Ընկերավարութիւնը մէկ կողմ կը դնէ Քանգեան բանապաշտութիւնը և Նախկին գերման քաղաքարապաշտութեան ըմբռնումները։

Ազգ. Ընկերավարութեան կրօնական երեսը, պէտք ունի մասնաւոր ուշադրութեան։ Նախկին վայմարեան Հանրապետութիւնը չունէր կրօնական ուէ շահագրգռութիւն, ու կը ջատագովէր Եկեղեցւոյ և Պետութեան բաժանումը. իրողութիւնը այսպէս ըլլալով հանգեցած, նախկին Հանրապետութիւնը, յաճախ չէր ծածկեր իր հակակրօնութիւնը Եկեղեցւոյ հանդէպ որ ակնյայտնի եղաւ, պատերազմէն վերջ մանաւանդ

կազմուած Թուրքիոյի և Պրուսիոյի ընկեր-
վարական պետութեանց օրով: Մինչ, Ազգ.
Ընկերվարութիւնը հրաժարեցաւ եկեղեցւոյ
հանգէպ այդ անտարբեր չէղօքութեան գիր-
քէն: Նորակազմ պետութիւնը «քրիստոն-
եայ պետութիւն» չէր հին դարերու իմաս-
տով, և Հիթլէր ու իր Կոստակցութիւնը
յայտարարեցին թէ իրենք կը կանգնին «դը-
րական քրիստոնէութեան» մը գետնին վը-
րայ, առանց իրենք գիրենք կապելու այս
կամ այն որոշ դաւանութեան, թէ՛ իրենք
կ'ատեն Պոլշեակեան հակակրօնական ահա-
բեկչութիւնը, բայց միւս կողմէ ալ, կրօ-
նական դատարարութիւնը չեն կրնար նը-
կատել անհատական նախաձեռնութիւն կամ
օխոյճմտանքի» գործ մը, ինչպէս է պա-
րագան Միացեալ Նահանգներու, ուր փոր-
ձառութիւնը ցոյց տուաւ թէ անհատական
կրօնական ազատութիւնը կ'առաջնորդէ կրօ-
նական և մշակութային ուժացման, թէ մի-
լիոնաւոր մանուկներ և չափահասներ չու-
նին քրիստոնէական կենցաղի և պատմու-
թեան ամենէն պարզ ծանօթութիւնն ան-
գամ և ուր Պետութիւնը կը տառապի քա-
ղաքացիներու բարոյական կրթութեան պա-
կասէն: Ազգ. Ընկերվարութեան գաղափա-
րաբանութիւնը կը ճանչնայ կրօնքին մօա-
կութային արժէքը և կը գնահատէ քրիս-
տոնէական եկեղեցւոյ բարոյական ազդե-
ցութիւնը, բարձրացնելու համար բարոյա-
կան մակարդակը ազգին և միաւորելու ա-
նոր մէջ գտնուող ներքին պառակտող ձրգ-
տումները: Հիթլէր անձամբ, քանիցս յայ-
տարարած է թէ ինք կը հաւատայ դրական
քրիստոնէութեան կրօնական և բարոյական
արժէքներուն եւ թէ «ինք կը փափաքի
պաշտպանելու երկու մեծ քրիստոնէական
դաւանութիւնները — Կաթոլիկ և Բողոքա-
կան — իրենց իրաւունքներուն մէջ, ար-
գիլելու՝ ու է միջամտութիւն անոնց վար-
դապետութեան մէջ եւ վերահաստատելու
ներդաշնակութիւնը անոնց պարտականու-
թիւններուն եւ Պետութեան պահանջքնե-
րուն եւ ըմբռնումներուն միջեւ»:

Հայերիս Հիմէր, Ազգ. Ընկերվարու-
թեան ընտրանիէն մին, գերման գիւղացի-
ներու հաւաքոյթի մը առջև խօսելով, Գեր-
ման Նացի հանգանակէն կտոր մը մէջ կը
բերէ, ըստ որուն այն հարցման թէ «դուն
կը հաւատա՞ս Աստուծոյ», կը պատասխան-

ուի թէ «այո՛, կը հաւատամ, և կը կար-
ծեմ թէ ով որ չի հաւատար, ա՛ն ինքզինք
խաբող մըն է, ապուշ մը, որ կը տառապի
մեծամտութեան եւ մեր գործին յարմար
չէ»: Իսկ Կէրրլ Նախարարը, քայլ մըն
ալ առաջ կ'երթայ և կ'ըսէ թէ կրօնական
հաւատք մը հիմն է Պետութեան: Հետեւա-
բար, «քրիստոնէական կրօնքը» որոշ եւ
ընդունուած տեղ մը կը դրաւ Նացի գա-
ղափարաբանութեան մէջ, եւ Պետութիւնը
կը փափաքի սերտ յարաբերութեան կրօնքի
եւ մշակոյթի միջեւ, բայց չի կրնար ան
հաւատաքնելի դեր ստանձնել կամ ի նը-
պաստ ու է պատմական եկեղեցիի վճռել-
բարեկամարար կը նայի կրօնքին վրայ, բայց
չէղօք կը մնայ կրօնքի դանազան դաւա-
նութեանց տարբերութեան նկատմամբ. կը
պաշտպանէ, գէթ սկզբունքով, քրիստո-
նէութիւնը իբր ամբողջութիւն մը, բայց
ազատ կը ձգէ իւրաքանչիւրը իր դաւանա-
բանական նախընտրութեանց մէջ: Հիթլէր
իւր իմ պայմարը գրքին մէջ, Պետութեան
մասին խօսած ատեն թէ և կրօնքի յիշատա-
կութիւնը չըներ, բայց զայն բաց կը պահէ
կրօնական և բարոյական բարձրագոյն ար-
ժէքներու ազդեցութեանց, և ուրիշ յայ-
տարարութիւններ կը հրաւիրեն եկեղեցի-
ները գործակցելու Պետութեան հետ ազ-
գային ազատ մշակոյթի մը զարգացման
գործին մէջ. երկու դաւանութիւններն ալ
— Կաթոլիկ և Բողոքական — հաւաստա-
պէս գնահատուած են Հիթլէրէն «իբր մե-
ծապէս կարեւոր օժանդակներ մեր ազգու-
թեան պահպանման»: Պետութիւնը հակա-
ռակ իր կրօնական ներողամտութեան, ան-
աստուած շարժումը կը նկատէ հանրային
թշնամի մը, մինչ եկեղեցւոյ մէջ կը տեսնէ
«Պետութեան բարի ընկեր մը»:

Հիթլէր տարբերութիւն կը գնէ կրօնա-
կան բարեկարգութեան մը՝ որ պետական
գործէ դուրս կ'իյնայ, և քաղաքական վե-
րակազմութեան մը միջև, ազգի մը բար-
ձրագոյն աւանդական արժէքներու հաստ-
րակաց հաւատքին վրայ հիմնուած:

Ազգային և ցեղային մշակոյթ մը բար-
ձրագոյն նպատակն է Ազգ. Ընկերվարա-
կան գաղափարաբանութեան. համադրու-
թիւն մը ընդմէջ ազգային մշակութային
քաղաքականութեան և ազգային կրօնքի
մը որ կը նկատուի իբր օգտակար միջոց այդ

վախճանին: Հիթլերի բառերով, կրօնքին ճշմարիտ նշանակութիւնն է օգնել փրկելու համար մարդկային ապրող գոյացութիւնը, որ ժողովուրդն — *volk* — իսկ է: Կրօնքը հետեւաբար, միջոց մըն է վախճանի մը և ոչ թէ վախճան մը ինքնին: Հիթլեր վերջերս բանաձեւեց հայրենասիրական հանգանակ մը, ազգին նկատմամբ ունեցած իր հաւատքին. «Գերմանացի մըն եմ, կը հաւատամ իմ ժողովուրդիս, կը հաւատամ անոր պատուին, ապագային, իրաւունքին, և ես կը պաշտպանեմ այդ իրաւունքը, կը պաշտպանեմ իր ազատութիւնը, և հետեւաբար լաւագոյն խաղաղութիւն մը, քան անցեալինը, որ դժբախտութիւն և ատելութիւն բերաւ. կը հաւատամ ասոր և կը խոստովանիմ զայն յանուն իմ Ազգին, ամբողջ աշխարհի առջև»: Այս ձև հաւատքի խոստովանութիւնը լուսաբանութիւնն է կամ մեկնութիւնը իր դրական երեսնակութեանը մընութիւնը: Այս նոր կրօնքին ուրուագիծը կը գտնենք Ռոզէնպէրկի Քաւնեբուրգ դարու միքը անուն գործին մէջ, որ ժամանակ մը Ազգ. Ընկերավարութեան աստուածաշունչը նկատուեցաւ, և որուն եզրակացութիւնները իբրեւ նացիզմի պաշտօնական վարդապետութիւններ չեն ընդունուած սակայն: Ըստ Ռոզէնպէրկի, այս նոր կրօնական գաղափարներու մարդաբանները եղան հնգիկ համաստուածեանները, յետոյ Մարկիոն, Մայսթէր Էկհարդ, Նիցչէ, և Բօլ տը Լակարդ: Համաստուածութիւն, միսիականութիւն և հիւսիսային ժողովուրդներու — Եւրոպայի — բնական կրօններու աւանդութիւնը, զլիսաւոր դիմագիծերն են ապագայի այս հաւատքին, որոնց ընդունելութեամբը հումաբի բարոյական մը պիտի սկսի: Դրական երեսնակութիւնը, զոր Ռոզէնպէրկ կը հակադրէ «հէական — սուրիական — Եւրոսկեան ծագում» ունեցող միսական քրիստոնէութեան, ի վերջոյ կրօնք մըն է որ կոչուած է փոխանակելու պատմական քրիստոնէութիւնը՝ գործնական նպատակներ ունեցող միստիքական աշխարհականութեամբ և բնապաշտութեամբ:

Ըստ այս առասպելին, պատմութեան մէջ գործող ուժերը ներքին են, այսինքն, աբիւն, ցեղ, և հոգի. այդ ուժերը, ըստ Ռոզէնպէրկի, գերման աշխարհահայեացքի հիմքերն են՝ այս ուժերը մարդկութեան ճա-

կատագիրն են. պատմութիւնը «սկզբունքներու եւ գաղափարներու միջեւ մղուած պայքար մըն է, այլ տրամաթիկ պայքար մըն զանազան ցեղերու, անոնց արիւնին ու հոգիներուն»: Այս պայքարին մէջ երեան պիտի գայ ճշմարիտ աստուածութիւնը. այս ալն աստուածութիւնն է զոր Էկհարդ կը գտնէ իբր «կայծ» մը հոգիի անդիտակից խորքին մէջ ծագող, և զոր Բօլ տը Լակարդ կը նկատէ իբրեւ ազգի մը գործօն ստեղծագործ հանձարը. անիկա բնական մարդուն կրօնքն է, հակադրուած Քրիստոսով եղած աստուածային յայտնութեան:

Եթէ արդարեւ այս գաղափարները Ազգ. Ընկերավարութեան գաղափարաբանութեան էական տարրերն են, ինչ որ նացիները չեն քաշուիր խոստովանելէ, պայքարը իր և քրիստոնէական Եկեղեցւոյ միջև սկսած է արդէն, գաղափարաբանական հիմերու վէճին վրայ, որոնց արտայայտութիւններն են միայն Եկեղեցական օրէնսդրութիւնը եւ Եկեղեցական քաղաքականութիւնը: Ըստ Ազգ. Ընկերավարական առաջնորդներու, գերման պետական գաղափարաբանութիւնը և քրիստոնէական հաւատքը կրնան համաձայնիլ իրարու հետ, մինչ ըստ Եկեղեցւոյ, Եկեղեցի և Պետութիւն, իրապէս տարբեր աշխարհներ են, և երկուքին միջև կարծեցեալ համաձայնութիւնը դիւրին գործ չէ:

ԱՐԹՈՒՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Շարունակելի)

ՀԱՒԱՏՔԻ ԵՒ ՄՍԱԾՄԱՆ ՅՈՒՔԵՐ

Պատերազմին կիրքը օրէ օր աւելի ամենի կը զառնայ կեանքին մէջ, վասնզի Արէսի կուռքը, իր աբիւնոս զանր դրած է մարդոց հոգիին մէջ նոյն իսկ. ու աշխարհի նականագիրք վարելու կանչուածներուն մէջ շատ կան, որոնց սիրտերը մէյմէկ մեհեաններ են պատերազմի շատուածին:

«ԱՌԵՍԱՐԱՆԻ ԶԱՄԲԵՆ»

ՊԵՏՄԱԿԱՆ

ՍԱՐԳԻՍ Վ. ԿՈՒՆՏ

ԵՒ ԻՐ ՄԵԿՆՈՂԱԿԱՆ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

3. ՄԵԿՆՈՂԱԿԱՆ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

1. Խմբագիր Մեկնութիւն Յովնաննու Աւետարանին

Ունիմ աչքի առաջ երուսաղէմի թ. 855 ձեռագիրը, գրուած մօտաւորապէս ԺԴ դարուն: Զեռագիրս ունի թերութիւններ. գրիչը թէպէտ աւարտած է օրինակութիւնը, բայց չէ կրցած անոր վերջնական կատարելութիւնը տալ. իր փափազն եղած է օրինակութիւնը աւարտելէն յետոյ տալ զայն ծաղկող գրչի մը, որպէս զի առաջին էջին, ինչպէս նաեւ Մեկնութեան սկիզբը (թղ. 7ա) կիսախորաններ գծէ և առաջին տողերը ծաղկազեր գրէ, բայց այս չէ յաջողած իրեն որ և է պատճառաւ. այնպէս որ այժմ կը պակսին թղ. 1ա խորագիրն և առաջին տողը, նոյնպէս թղ. 7ա Մեկնութեան ըսկզբնաւորութիւնը: Այս պակասը լրացնելու համար ձեռնառու կ'ըլլայ մեզի Երուսաղէմի թ. 1250, որ Հառաքածոյ մըն է զանազան գրութիւններու, կազմուած խնամքով Աւետիք Վ. Աղթամարցոյ, իբր ԺԲ. դարու վերջին տասնեակին: Աւետիք յառաջ բերած է հոս ընդարձակ հատուած մը Յովնաննու խմբագիր Մեկնութենէն, բայց առանց յիշելու Մեկնութեան հեղինակը. բայց մենք տեսանք վերագոյն, թէ ունէր անիկա իր ձեռքին տակ Սարգիս Կունտի աշխատութիւնը: Նման յառաջբերութիւններ կը գտնենք նաև ուրիշ ձեռագիրներու մէջ, միշտ առանց անուան հեղինակին: Այս և այլ ձեռագիրներու օգնութեամբ կրնանք լրացնել թ. 855է թերոյթները այսպէս.

Մեկնութիւն Աւետարանին Յովնաննու

Արարեալ Սարգիս վարդապետի Կունտ կոչեցելոյ¹:

1) Խորագիրը մեզմէ է.

(Ներածութիւն)

Որք արեւմտին հանդիսիցն լինին տեսող², յորժամ զրոնամարտիկ զոք մեծազարի բարեկամաց եւ ի սիրելեաց պսակեալ տեսանեն կամ լսեն, համագունդ ի վերայ զիմեն մարմնով եւ հոգւոյ աչաւք զի ի գործելեացն մի վրիպեցին³...

Վերջ ներածութեան. «Ընդէր միայն չորք խաւսեցան աւետարանքն եւ ոչ աւելի կամ պակաս: Խորհուրդ չորից նիւթոց, որով շինի աշխարհս. եւ դարձեալ չորից գետոց որ յեղեմայ բխելով ոռոգանեն զերեսս երկրի»:

Մեկնութիւն

Ի սկզբանէ էր բանն: Իսկ՝ հայր. զբան՝ որդի. է՝ հոգի սուրբ⁴:

Եփ. Զի յայտ արացէ, թէ իբրեւ զբան ընդ ասողին իւրում է յամենայն ի գործս Որդին...

Վերջ Մեկնութեան. «Եւ մնացորդք եղբարց նորա դարձցին առ Տէր: Այնոքիկ որք երկմտեցին վասն նորա յասելն իւրեանց վասն Բրիտանի, թէ Զայդ առնես, յայտնեա զանձն քո աշխարհի. զի դարձան նոքա յեկեղեցի Աստուծոյ յետ համբառնալոյ նորա առ Հայր. աշակերտեցան նոքա ի վարդապետութեան նորա եւ եղեն խորհրդակիցք Բրիտանի»:

Յիշատակարանք Հեղինակին⁵

1. Ողորմութեամբն Աստուծոյ՝ հասնի ընդ ձեռք իմոց՝ որ յամայր ամս, եւ զտի տառս կենդանիս Տեառն եւ զմեկնութիւնս սրբոց՝ զերանելոյն Եփրեմի եւ տեառն Կիւրղի Աղեքսանդրացոյ եւ տեառն Ստեփանոսի Սիւնեաց վերադիտողի եւ տէր Իգնատիոսի. եւ ուր ոչ այսոցիկ՝ Յովնաննու Ոսկերեարանի

2) Սկզբնաւորութիւնը էջմածնի ձեռագրէն է.

3) Սարգիս Կունտ այս հատուածի համար այլի առաջ ունեցած է Յովն. Սկիւրբերանի Յովնաննու Մեկնութեան Յառաջադրութիւնը, որ կը սկսի այսպէս. «Ի հանդիսի աստ արտաքին աշխարհականք յորժամ բռնաւոր մարտիկ զոք մեծազոր յաղթական պսակեալ ուսակք լսիցեն՝ համագունդ խաւսեցին առ հաւարակ ամենեքեան ի վերայ զիմեն, զի տեսանելի ինչ եւ զինել զմեծաւքան զգործիւն եւ զիմաստութիւն ճարտարութեան զամենայն մարթացեցեն»: Ոսկ. Մեկնութիւն Յովնաննու. Կ. Պոլիս 1717, էջ 2.

4) Սկզբնաւորութիւն Երուսաղէմի թ. 1250 էն է.

5) Յառաջ կը բերեմ Յիշատակարաններս Վենետիկի Միթրաբեան Մատենադարանի ձեռագրէն, այնպէս ինչպէս տուած է զանոնք Զ. Ղ. Արիշան, «Հայաստան», էջ 370 — 371 (§ 286), երբորք հաստատել կը գտնուի նոյնութեամբ նաև Երուսաղէմի թ. 855 ի մէջ.

եւ սուղ ինչ վկայութիւն յԱստուածաբանէ եւ յեպիփանէ եւ ի Նարեկացի վարդապետէն Գրիգորէ եւ յիմաստուն հոեւորէն Սարկաւազէ:

Ուր ուրեք մտադիցի թէ աստուածային արօրոյն պիտոյանայ քառակք եղանց յուզղաձգութիւն ակօսոյն՝ ի խնդրոյ ուսումնասիրաց. եւ մօռացայ զծերութիւն եւ զտկարութիւն մտացս՝ առ անձուկ յօժարութեան, համառօտեցի շնորհօք սուրբ Հոգւոյն, որ տայ իմաստս ակամարաց, նմանեալ մեղուի անօր թռչնոյ, արձակել զթեւս ի լերինս բարձանց եւ ի հովիտս ծաղկանց. այլ թէպէտ եւ ունի յօժարութիւն, այլ սակայն վասն տկարութեան ոչ բովանդակէ զբնաւն. այլ զպայծառագոյնն եւ զփոշտեսակն եւ զանուշահոտն՝ ի միջոյ ծաղկանցն բառնայ ի վերայ թիկանցն կամ ընդ ոտիւք կառուցեալ ամայէ ի վեցանկիւնի բլիթն եւ գործէ զարմանալիս իմաստնոց: Սոյնպէս եւ իմ բաղձանք աստուածային գանձուս ծածկելոյ աստուածազիծ տառիս՝ զերկու ոտս տարածեալ ի վերայ բազում բլրոց եւ լերանց՝ ի գիւտս օրինակացն արփիահրաշ արեգնածաւալ լուսափայլ մտաց ընթերցասիրաց. որք ընդ հովանեաւ սորա նստին՝ քաղցրանայ ի կոկորդոս նոցա քան զմեղու խորիսիս. եւ տայ մօռացումն ունել տկարութեան. զի անուշակ եւ քաղցր է իմանալի կերակուր հոգւոյ քան զգալի կերակուր մարմնոյ՝ որոց կիրթ են ճաշակելիքն: Որում եւ ես Սարգիս մականունն <Կուեստ կոչեցեալ> եւ ոչ իր յիմաստս իմաստնոց եւ տգէտս ի գիտնականաց, պատկերս յանցանաց, զլուխ մեղաւորաց, ի թուականիս նորոյ ԿԳ.⁶ ստացայ զսա ինձ ի խրատ եւ ի վարժումն:

2. Շնորհիւ Տեառն սկսայ եւ ողորմութեամբ նորին կատարեցի՝ ժամանեալ ի կէտ նպատակի վերջին գծիս, որում ըղծայի, ես տրուպս եւ անպիտանս ի ժառանգաւորս եկեղեցւոյ Սարգիս վարդապետ մականունն Կուեստ կոչեցեալ, ի գաւառէ Արարատեան. բազում ջանիւ աշխատեցայ՝ զտառս կենդանիս գտանել զանուշահոտ եւ զծաղկազարդ զպայծառացեալ եւ զարփիահրաշ, զարեգակնածաւալ եւ զլուսափայլ մեկնութիւն

սրբոց վարդապետացն, որք զծորանս շնորհաց սուրբ Հոգւոյն իրր յանսպառ աղբերէ յանձինս իւրեանց ընկալեալ ունէին, զեւրանելւոյն եփրեմի, զտեառն Կիւրղի Աղեքսանդրացւոյ եւ տեառն Ստեփաննոսի Սիւնեաց վերադիտողի, զտէր Իգնատիոսի. եւ ուր ոչ այսոցիկ՝ Յովհաննու Ոսկեբերանի եւ սուղ ինչ յԱստուածաբանէն Գրիգորէ առեալ ի վկայութիւն. եւ յեպիփանէ Կիւրացւոյ եւ ի Նարեկացւոյ Գրիգոր վարդապետէ եւ յիմաստնոյն Սարկաւազ վարդապետէ ուրեք ուրեք մտառեալ. է ինչ որ ի Մովսիսէ Քերդողէ եւ ի Մամրէէ Վերծանողէ եւ ի Թէոփիլոսէ Ոսկեբերանի աշակերտէ. սակաւ ինչ յամենեցունց մասնաւորեալ զպատշաճաւորն, իրր իմաստուն մեղու թռչնելով ի մարգս եւ ի լերինս եւ ի ծաղկաւէտ բուրաստանս ժողովելով զպիտանիսն ի նոցանէ առ ի յօգուտ եւ ի շահ փրկութեան մարդկան՝ հանգուցանելով ի պէսպէս աշխատութեանց հոգւոյ եւ մարմնոյ՝ զվարդապետս եկեղեցւոյ, լուսաւորել ըստ ներքին մարդոյն, յորում բնակել Տեառն հաւատայ սուրբ եկեղեցի՝ ըստ անձին մաքրութեան: Ձտկարութիւն ի բաց եղեալ ձեռն ի գործ արկի, եւ բազում աշխատութեամբ ի մին տեղի հաւաքեցի ի ՈԽԶ⁷ թուականութեանս Հայկազեանս սեռի. ի դառն եւ ի չար ժամանակիս, որ շփոթ էր կաթողիկոսութեան իշխանութեան սրբոյն Գրիգորի. զի անկեալ մեռաւ տէր Գրիգոր կաթողիկոսն ի զղեկէն Կոպիտառու, եւ այժմ ոչ ոք է յաջորդեալ զաթոռ նորին⁸. եւ աղերս ընծայեցի ի սուրբ եւ յուզղափառ Հայաստանեացի եկեղեցի:

3. Փառք սուրբ Երրորդութեան յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն: Շնորհիւ Տեառն եւ ողորմութեամբ նորա՝ կատարեցաւ հոգեւորոգ տառս Մեկնութեան սուրբ Աւետարանին Յովհաննու, զոր կարգեալ եւ ուղղեալ բազում աշխատութեամբ մեծի իմաստնոյ Սարգիս կոչեցեալ, որ եւ նմա

7) Սկզբնագիրն ըլլալու էր ՈԽ, այն է 1176:

8) Փակագծի մէջ առնուած տողերը յիտասմուտ են, մուտ գտած ՈԽ (1195) թուին զրէ մը, որ այդ տարին կատարած է Մեկնութեան օրինակութիւնը, խօսքը Գրիգոր Ե. Քարազէժի մասին է. զեպքը տեղի ունեցած է 1194 ին:

9) Յիշատակարանս, որ բնագործակողի մը գրչէն է, ամբողջութեամբ ունի Երուսաղէմի թ. 855, թղ. 250-ը. Հ. Ղ. Ալիշան, որ յառաջ բերած է զայն «Հայաստանում» մէջ, դուրս ձգելով միայն «Փառք—նորա», ա՛յս ձեռագրէն առած է թէ գտած է զայն Ս. Դադարու օրինակին մէջ, կից նախորդներուն:

6) Այսպէս Ջեռագրին մէջ. պէտք է կարդալ ԴԳ. եւ իմանալ 1176 փրկական թուականը:

համադրուեցեալ ի սոյն խորհրդի, ժողովեալ բանս պատշաճաւորս յազազս օգտի լսողաց եւ ուսումնասիրաց ընթերցողաց: Բայց հաւաքեալ են աստ բանք պիտանիք ի վարդապետութենէ սրբոյն եփրեմի եւ Ոսկերեւանի եւ տեառն Ստեփանոսի Սիւնեաց վերադիտողի, եւ ի տեղիս տեղիս՝ Աստուածաբանի եւ Սարկաւագի եւ Անանիայի եւ Իզնատիոսի, եւ սկիզբն ի նանայէ, սակաւ մի եւ ի Սեբերիանոսէ թի մէջ քրիստոսասիրացն» սուղ ինչ վկայութիւն: ամէն:

4. Գրեցաւ ձեռամբ Թագէտսի եւ վարդանայ ի յիշատակ մեզ եւ ծնողաց մերոց: Աղաչեմ որք օգտիք կամ ընդօրինակէք կամ ուսանիք եւ լուսաւորիք՝ թողութիւն հայեցեցէք մեզ, եւ Քրիստոս յիշողացդ ողորմեսցի: Գրեցաւ ի թուականիս Հայոց Որի¹⁰. ի սուրբ յանապատիս Թեղենիս, ի սուրբ Կաթողիկէ դրանս. եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս յաւիտենից: Եւ տուաք զսա Հոգեւոր եղբօր մերոյ Աւետեաց, որ տառապէր տարաշխարհիկ ի գիւտս մականցութեան գրոց:

5. Հազարեան ձեռարանի օրինակին մէջ անմատղորութեամբ դատարկ թողուած երկու էջերէն միոյն վրայ կարդացած եմ տողերս.

«Ով ընթերցողք եւ կամ ընդաւրինաւորդ, յորժամ ի պէտս հաստատութեան հաւատոյ լուծանես զգլուխ գրոցս, ասաս ջիր թէ Աստուած որ կամիս կեալ ամենայն մարդոյ, ողորմեա ի քում մեծի գալլստեանդ սուրբ վարդապետին Ստեփանոսի (այսպէս), որ կոչի Կուռդ. եւ որք ընդ նմա աշխատեալք են ի գործս բարիօք գրոցս այսմիկ»:

Ձեռագիրներ՝ Երուսաղէմ, թ. 855 (Ժ. Դ. դար): Վենետիկ, Միխի. Մատենադարան, յամէ 1197: Հազարեան ձեռարանի (այժմ էջմիածին, յամէ 1427), կից Ղուկասու Մեկնութեան:

Հատակոտորներ՝ Երուսաղէմ, թ. 1250, թղ. 18 — 25բ: Տեսած եմ էջմիածնի ձեռագիրներու մէջ Ա. 1 — 25, ԺԹ. 38 — 42, ԻԱ. 12 — 20, ԻԱ. 20 — 25 համարներու Մեկնութիւնները:

Յովնանու Աւետարանին խմբագիր Մեկնութեան յօրինումը

Խմբագիր Մեկնութեան յատկութիւնն է Աւետարանին բնագիրը մեկնել Ս. Հարց խօսքերով. այսինքն տալ անոնց տեսութիւնները շղթայած, և ըստ կարելոյն բառաբառ, ամփոփ, հատու. եւ թէ ստիպէ հարկը հեռանալ բառացի յառաջբերութենէ՝ մնալ հաւատարիմ անոնց մտքին: Այն առաւելութիւնն ունէր մեկնութիւնս, որ ընթերցողները հակիրճ տողերու մէջ կարող էին ծանօթանալ սուրբ Հարց եւ անուանի հեղինակներու տեսութիւններուն խնդրոյ առարկայ եղող բնագրի շուրջը, եւ կ'ազատէր զանոնք դիմելու լայնածաւալ Մեկնութիւններու, որոնց ընթերցումով թերես ի վերջոյ օգտուէին եւ ոչինչ: Գեղեցիկ էին առանց տարակուսի Յովն. Ոսկերեւանի եւ եփրեմի Մեկնութիւնները նոր կտակարանի մասերու, բայց իրենց բարձրութեամբ, լայնութեամբ եւ խորութեամբ անմատչելի էին շատերու, որոնք ոչ միջոցն ունէին օրինակութեամբ հայթայթելու զանոնք եւ ոչ ալ պատրաստութիւնը՝ կարդալ եւ ըմբռնելու համար: Այս ցաւին զարման տանելու համար եղած էին փորձեր համառօտ Մեկնութիւններ յօրինելու, ինչպէս ներսէս Շնորհալի ձեռնարկած էր տալ Ոսկերեւանի հետեղութեամբ Մատթէի համառօտ Մեկնութիւնը. եւ կամ Անանիա Նարեկացի Պաւղոսի Թղթերու սեղմուած Մեկնութիւնը հետեւելով Ոսկերեւանի եւ եփրեմի: Վերջինս նկատուած է առ հասարակ խմբագիր Մեկնութիւն, բայց չէ այն՝ անձուկ իմաստով:

Խմբագիր Մեկնութեան որպիսութեան եւ առաւելութեան ծանօթացան մերոնք, ինչպէս վերագոյն յիշեցի, երբ թարգմանութեամբ Հայոց մատչելի դարձաւ Կաթողիկեայ Թղթերու խմբագիր Մեկնութիւնը: Առանց տարակուսի անկէ, անոր ընթերցմամբ ներշնչուեցաւ Սարգիս, նոյն յօրինուած քով կազմելու Յովնանու եւ Ղուկասու խմբագիր Մեկնութիւնները, զորոնք հրապարակ բերաւ 1176ին:

Կը պահանջուէր առ այս «աշխատասէր» ընթերցանութիւն, «հմտասէր» միտք եւ իմաստուն ըմբռնողութիւն սուրբ հարց տեսութիւններու, ինչպէս նաեւ Աւետարանի

10) Յիշատակարանս այսպէս Որի թուականով յառաջ բերած է Հ. Ղ. Ալիշան նաեւ «Այստեղ», էջ 257: «Հայապատմութի մէջ սրբագրած եւ թուականը Որի, զուր տեղ»:

բնագրին իմաստին խելամտութիւն։ Այս յատկութիւնները կը փառարանեն իր մէջ ժամանակակիցները. որոնք և խնդրած են իրմէ ձեռնամուխ ըլլալ նման աշխատութեան. և նա ձեռնարկած է «ի խնդրոյ ուսումնասիրաց», միուեալ առ այն մասամբ նաեւ «առանձուկ յօժարութեան»։

Իր աշխատութիւնը կը համարի նա համառոտութիւն «մեկնութեանց սրբոց վարդապետացն»։ որոնց գրուածներէն քաղած հանած է «զգաւն ծածկեալս աստուածագիծ տառից», կամ ինչպէս ինքը գեղեցիկ նմանութեամբ կ'արտայայտուի, «նմանեալ մեղուի անօսը թռչնոյ», որ կ'արձակէ «զթիւս ի լերինս բարձանց եւ ի հովիտս ծաղկանց» եւ «զպայծառագոյնն եւ զփուշտեսակն եւ զանուշահոտն ի միջոյ ծաղկանցն բառնայ ի վերայ թիկանցն կամ ընդ ոտիւք կառուցեալ՝ եւ ամայէ ի վեցանկիւնի բջիջն եւ գործէ զգարմանալիս իմաստնոց»՝ զմեղր, «սոյնպէս եւ իմ բաղձանք, կ'ըսէ, զերկուս ոտս տարածեալ ի վերայ բազում բլրոց եւ լերանց», այսինքն գրուածոց սուրբ վարդապետաց, «ի գիւտս օրինակացն արփիահրաշ արեգնածաւալ լուսափայլ մտաց» կը մատուցանէ ընթերցասիրաց, «որք ընդ հովանեաւ սորա նստին», յուսով թէ իր աշխատութիւնը պիտի «քաղցրանայ ի կոկորդոս նոցա քան զմեղու խորիսն»։ վասն զի «անուշակ եւ քաղցր է իմանալի կերակուր հոգեոյ քան զգալի կերակուր մարմնոյ՝ որոց կիրթ են ճաշակելիք»։ Առ այս «բազում ջանիւ աշխատեցայ», կ'ըսէ, կարգացի շատ զրքեր, «ժողվեցի «զպիտանիսն ի նոցանէ», «սակաւ ինչ յամենեցունց մասնաւորեալ զպատշաճաւորն»։

Աղբիւրները, որոնցմէ օգտուած է Սարգիս, յանուանէ յիշատակած է երկիցս. անգամ մըն ալ կրկնած է օրինակողը։ Ասոնք եղած են մեկնողական և ճառական գրուածներ, ամէնն ալ առնուած հայ մատենագրութեան գանձարանէն։ Յանկը կը ներկայացնեմ.

1. Եփրեմ, յատկապէս Մեկնութիւն Աւետարանի համաբարբառ։

2. Կիւրեղ Աղեփանդոցի (հմմտ. թղ. 200ա)։

3. Սեփանոս Սիւնեաց վերադիտող, որուն անուամբ ունինք Յովհաննու Մեկնութիւն մը։

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԱՄԻՐՏՈՎԼԱԹ ԱՄԱՍԻԱՑԻ

ՀԱՅ ԲԺՇԿԱՊԵՏ

Առնենք հիմայ Ամիրտովլաթի յիշած այս 64 դասակարգ դեղերն, ըստ իրենց յատկութեանց, բաղդատմամբ արար բնագրին, քովը նշանակելով անոնց արաբական և ֆրանսական համագործներն, ըստ իմ քննութեան։

Նախ՝ կը դնեմ Ամիրտովլաթի «Անգիւտաց Անպէտաին մէջ (երես 14-20) յիշուած անուններն, ինչպէս որ Ամիրտովլաթ մէջ կը բերէ. յետոյ՝ անոնց քով կը դնեմ իմ կողմէ համեմատուած կամ ճշգրտած արաբերէնն ու ֆրանսերէնը, այս = նշանէ ետք։

4. Իզնասիոս, Մեկնութիւն Ղուկասու Աւետարանին։

5. Յովն. Ոսկեբերան, Մեկնութիւն Յովհաննու։

6. Գրիգոր Աստուածարանի Ճառք։

7. Եպիփան Կիպրացի։

8. Գրիգոր Նարեկացի վարդապետ։

9. Սարկաւազ վարդապետ (հմմտ. թղ. 203ա, 205բ)։

10. Մովսէս Քերթով (թղ. 199բ. ի մասին Աբգարու թղթին)։

11. Մամբրէ Վերծանող, Ճառք։

12. Թէոփիլոս աշակերտ Ոսկեբերանի (201բ, 206բ, 216ա ևն.)։

13. Անանիա։

14. Նանա, Մեկնութիւն Յովհաննու։

15. Սեբերիանոս, ի մէջ քրիստոնասիրացն։

Այս թուին վրայ կրնանք աւելցնել՝

16. Զաքարիա կաթողիկոս, Ճառք, որոնցմէ կ'օգտուի (թղ. 190-206ա)։

Այս անունները յաճախ կը տեսնուին ի լուսանցս ԵՓ., ՆԱՆ, ՆՆ., ՍՏ., ՍԵՔ., ՈԿ., ԻԳ., ԶԱՔ. եւն. համառօտագրութեամբ։

Երուսաղեմ

Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ

(Վերջէ յաջորդով)

- ա. Լատիֆ, որ է Նուրֆ = لطيف (Subtil),
 բ. Քաթիֆ, որ է Լերկն = كثيف (Dense),
 գ. Սալիլ, որ է Ջրի = سائل (Liquide),
 դ. Ճամիտ, սալիլին ներհակն է, Պաղի = جامد (Solide),
 ե. Լազիճ, որ է Կաշուկ = لزج لزجی (Visqueux),
 զ. Հաշի, որ է Փերան = هشى (Friable),
 է. Մուլատտիֆ, որ է Նուրբացնող = ملطف (Adoucissant, Tempérant),
 ը. Մուհալլիլ, որ է Հալող = محلل (Résolutif),
 բ. Մուղատտէհ, որ է Կտրող = مقطع (Incisif),
 զ. Մուֆաթթէհ, որ է Բացող = مفتوح (Désobstruant),
 ժա. Մուրսի, որ է Թուլացնող = مرخية (Laxatif),
 ժբ. Հալի, որ է Քամող = حالي (Dénoueur),
 ժգ. Ղասասալ, Լուացնող = غسال (Laveur),
 ժդ. Մուխաշշին, որ է Խոռոցնող = مخشن (Qui occasionne l'âpreté),
 ժե. Ճազիպ, Քառող = جاذب (Épispastique),
 ժզ. Հազիմ, որ է Մարսեցնող = هاضم (Digestif),
 ժհ. Մուհալլիճ, որ է Եփող = منضج (Pépastique, Peptique),
 ժը. Մուհաֆֆիս, Քամի այնող = مريح، منفق (Flatulent),
 ժր. Տարիտ ըլ ըռիահ, Քամին ցրող = طارد الريح (Carminatif),
 ի. Լազիլ, որ է Սահեցնող = لازق (Glutinatif),
 իա. Մուհամմիր, Կարմրցնող = محمر (Rubéfiant),
 իբ. Մահքուք, Քորել տուող = محكك (Qui occasionne la démangeaison),
 իգ. Մուղարէհ, որ է Խոց անող = مفرح (Ulcératif),
 իդ. Մուհրիլ, որ է Այրող = محرق (Cathérétique),
 իե. Աքքալ, որ է Ուտող = آكله (Phagédénique),
 իզ. Քալի, որ է Մորթի այրող = كاوي (Caustique),
 իհ. Մուխաֆֆին, որ է Բորբոսեցնող = معفن (Pourrissant),
 իը. Մուքասիֆ, որ է Թանձրացնող = مكثف (Coagulateur),
 իր. Մուղրի, որ է Կպցնող = مفرأ (Agglutinatif),
 ռ. Մամլիս, որ է Կոկող = علس (Polisseur),
 ռա. Մուղալլիս, որ է Թացող եւ սահեցնող = مزلق (Glissant),
 ռբ. Մուղապալիլ, որ է Կապող = مقبض (Astringent),
 ռգ. Մուղալլիլ, որ է Նեղացնող = مضيق (Rétrécissant),
 ռդ. Մուսատտիտ, որ է Բռնող եւ կպցնող = مسدود (Obstruant),
 ռե. Մուսալլիպ, որ է Պնդացնող = مصلب (Consolidant),
 ռզ. Յասիր, որ է Խժկող կամ Քամող = عاصر (Styptique),
 ռհ. Տաֆէհ, որ է Դարձնող = دافع (Dérivatif),
 ռը. Մուխատտիր, որ է Թմրեցնող = مخدر (Narcotique),
 ռր. Մուհֆաճ, որ է Հում այնող = منفج (Dyspeptique? Indigeste?),
 իս. Մուղալլիլ, որ է Ուժովցնող = مقوى (Fortifiant, Tonique),
 իսա. Ղաթթալ, որ է Մահացու դեղն = قتال (Meurtrier),
 իսբ. Սամմ, որ է Սպաննող դեղերն = سم (Toxique),
 իսգ. Թրիալ, եւ Փազահ, որ է Թունադեղ = ترياق (Antidote, Thériaque),

- խղ. Մուշահամ, որ է Միս բուսցնող = ملح (Sarcotique)։
 խն. Մուսասիսի ըլ զուրուհ, որ է խոց բուսցնող = مسقى القروح (Humectant?)։
 խզ. Մուշասիսի, որ է Յիսասիկո իւ սրբող = منقى، منفع (Détersif)։
 խե. Մուժպիտ ըլ լահմ, որ Զարունմիս առնէ եւ բուսցնէ = منبت اللحم (Créogène)։
 խը. Տամիլ, որ է Մարբ եւ միս բուսուցանող = دمل (Cicatrisé, Cicatrisant)։
 խք. Ֆաշիր, Պայծառ եւ փայլուն առնող = فاشر (Polisseur)։
 ծ. Մուշիլ, որ է Լուծման դեղ = مسهل (Purgatif)։
 ծա. Մուշէի, Վերաբերութիւն այնող = مقى (Émétique, Vomitif)։
 ծբ. Մուտիր ըլ պազլ, Դոզ յորդորող = مدر البول (Diurétique)։
 ծգ. Մուտիր ըլ տամ, Արուն յորդորող = مكون دم (Hématopoïétique, Hémopoïétique)։
 ծդ. Մուտիր ըլ յարախ, որ է Քրօնիք բերող = معرق (Diaphorétique)։
 ծե. Մուշաշէիֆ, որ է Նաւեի այնող = ناشف، منشف (Absorbant)։
 ծզ. Մասդուլթ, որ է Զգող = مسقط (Abortif)։
 ծե. Մասդուլթ ըլ հասա, مسقط الحصات (Lithontriptique)։
 ծը. Մուշնամիտ ըլ լապան, զկարն կապող եւ պակսեցնող = مقلل لبن، مجعد اللبن (Antilait-teux)։
 ծր. Զայիտ ըլ լապան, զկարն յաւելցնող = مزيد لبن (Galactopoïétique)։
 կ. Յախիլ, որ է Ամրացնող = عقل (Fixatif)։
 կա. Հապիտ ըլ տամ, որ է Արուն կապող = حابس الدم (Hémostatique)։
 կբ. Մասիք ըլ պազլ, Դոզ կապող = ماصك البول (Qui remédie l'incontinence)։
 կգ. Մուվալլիտ ըլ մանի, Սերմն քննալող = محصل منى، مولد المنى (Spermatopé)։
 կդ. Ղատէհ ըլ մանի, Սերմն պակսեցնող = قاطع شهوه ؟ قاطع المنى (Antaphrodisiaque?)։

* * *

Ամիրտովլաթ իր բոլոր գործերուն մէջ ազգային զգացում կը դնէ, և երբեք առիթը չի փախցնէր հայ անունը յիշատակելու։ Այսպէս, կը յիշէ՝

«Հայկաւ»ը, թրք. Կիլ Էրմանի (Bol d'Arménie),

«Հայքար»ը, արաբ. Հանար ի Էրմանի (Pierre d'Arménie կամ Arménite),

«Հայի բորակ»ը, կամ «Հայբորակ»ը, արաբ. Պոռայ ի Արմանի կամ Էրմանի (Nitrate d'Arménie), զոր ձեռագիրներէ ումանք՝ սխալ կերպով՝ «Վրացի բորակ» կը գրեն, իսկ ումանք ալ՝ սխալ ընթերցմամբ՝ «Հացի բորակ» կը կարդան, փոխանակ Հայի բորակ կարդալու։

Ամիրտովլաթ կը յիշէ նաև՝

«Շէհի Էրմանի»ն կամ՝ ըստ այլոց՝ «Հայ չէհ»ը (Armoise, Artemisia Cina Berg.),

«Հայ խունկ»ը (Gomme ammoniac)։ Միտիթար Հերացին ունի ոչ միայն «Հայ կաւ», այլ «Հայ հող» ևս (եր. 54 և 55)։

Իսկ Ասար Սերաստացի բժշկապետը կը յիշէ՝

«Տայ ուլ Հայոց» անունով ախտ մը, որ՝ իր իսկ մեկնութեամբ արար. «Տայ ուլ սայլապ»ն է (Alopécie)։

Ասոնցմէ դուրս Ամիրտովլաթ բազմիցս կը յիշատակէ նաեւ մեր սրտին մօտիկ անուններէն՝ Ամասիա, Արզրում, Արճէշի երկիր, Թապրէզ, Ռոյ, Կեսարիա, Կիպրոս, Կ. Պոլիս, Հայաստան, Հայոց երկիր, Հայք, Նարեկացի, Սեաստ, Ս. Դրիգոր, Սիսցիք, Վանայ ծով և Տարօն անունները։

Ամիրտովլաթի համբարած գիտութեան աստիճանն և իր երկասիրութեանց հեղինակօրէն խմբագրուած կամ հաւաքուած ըլլալը ցոյց տալու համար՝ բաւական է յիշել, թէ անձամբ բուսաբանական և ախտաբանական ուսումնասիրութիւններ կատարած է, ո՛ւր որ գտնուած է. այսպէս՝ Կ. Պոլսոյ մօտերը, Տերգոսի կողմերը հետազոտութիւն կատարած ըլլալն և Կ. Պոլսոյ չրջակայից մէջ բոյսեր հաւաքած ժամանակ՝ Զարնապ բոյսը գտած ըլլալը կը յայտնէ։ Իսկ ուրիշ տեղ կ'ըսէ. Փէդանպար չիչակին «ի Հոռմաց երկիրն կը բուս-

նի, ի Մակեդոնիա և ի Կոստանդինուպուլսին բոլորքն, եւ ի Սեւ ծովուն եզերքն. պակասաւոր ծառան զսաւ զինք ի այն տեղերն որ ազարակն է Կոստանդինուպուլսի, որ Հոռոմն այն տեղացն՝ Թէրկաւզ կ'առնէ: Եւ հոն՝ Ճաովարի (Zédoaire) յատկութիւններն յիշած ժամանակ կը յաւելու: «Եւ բժշկագետքն Հնդկաց ասեր են թէ այս դեղս՝ ճի ցեղ ցաւոց դեղն է եւ աւգտութիւն ունի: Եւ զան չազն որ վարպետաց լսել եմք եւ փորձեր են, զայն գրեցաք»: Ալալմալիի մասին իր անձնական կարծիքը չի թերանար յայտնելու, բնելով. «Եւ՝ անպիսանս՝ կու մնամ թէ այս մեղրս ի փրճոյ ծառէն կու հալի եւ կիջնու»: Ուրիշ տեղ կը պատմէ. «Եւ՝ Տեսայ մարդ մի որ յորժամ Արեգակն ի խոյն մտաւ, Ա. միխալ այս (Մուխալասայ) դեղէս գինով խմեց, եւ այն տարին քանի հեղ նորա մահացու դեղ տուին, զեն չարաւ . . . »: Յանպարի մասին ալ խօսած ժամանակ կ'ըսէ. «Եւ՝ անպիսան եւ անարժան ծառայս, լսել եմ եւ գրեցի եւ յիմացայ վասն անպարին համարն, քանի մի խօսք»։ Նոյնպէս՝ Յասալ ի պալատուրի խօսքն ըրած ժամանակ կը յայտարարէ, թէ «Հոս փնաս չկայ. եւ քանի հեղ փորձել եմ, մարդու փնաս չի հասցնել»: Սանտիբրիտաս (Sidéritis) բոյսին համար դիտողութիւնն է. «Սմանք ասեն թէ աղբրաց արունն է: յիմացիր որ չէ՛ իրաւ. սուտ է»: Եւ գեռ ուրիշ շատ մը դիտողութիւններ, զորս թուած եմ «Անգիտաց Անպէտ»ի հրատարակութեանն Յառաջարանին մէջ (եր. ԺԶ - ԺԷ):

Ամիրտովլաթի գործին գիտական արժէքը կը հաստատուի նաեւ անով, որ ան՝ — Շտայնբախէ, Բրովիւ-Սէքարէ եւ Վորոնովէ 4-5 դար յառաջ — յոյն եւ արաբ բժիշկներու հետ գիտէր հիւթաբուժութեան (opothérapie) գրութիւնն եւ կենդանեաց ինչ ինչ գեղձերուն՝ մարդկային մարմնոյն զանազան մասերուն վրայ կատարած բարեբար ազդեցութիւնը: Ան գիտէր նաեւ Արեւաբուժութիւնը, արդի՝ նորագոյն բժշկութեան մէջ՝ պատուոյ տեղը բռնող Սլասոնի օգուտները, երխորդի (ténia) դէմ մեր հիմակուան գործածած Pelletierineի նախանիւթը, ինչպէս նաեւ վիրաբուժական գործողութեանց ժամանակ կիրարկուած թրմրեցուցիչ արտաքին դեղերու գոյութիւնը:

Ամիրտովլաթի նոյնպէս ծանօթ էր մեր արդի բժշկութեան մէջ Terres rares անուն տակ ծանօթ հողերու կամ մետաղախմբութեան ազդեցութիւնը, շնորհիւ իրենց պարունակած Ceriumին, Thoriumին և այլոց, որոնք քանի տարիէ ի վեր քննութեան առարկայ եղած են՝ մերազդի տարրաբաններէն՝ Առաքել Չաքրերեանի եւ Թադեոսեանի կողմէ: (Ամիրտովլաթի «Անգիտաց Անպէտ»ին մէջ տե՛ս Դիւն - Ի - մալսուլ կամ Մասնեհար կաւ [Terre sigillée] հատուածը, եր. 122):

Իր զանազան հետազոտութիւններով ու բժշկարաններով անուանի և օգտակար հանգիսացած Ամիրտովլաթ՝ իրապէս մեր մէջ կը հիմնէր առաջին հայ բժշկական վարժարանը, ինչպէս իրաւամբ կը յայտարարէ մեր գրչակից գիտնական եղբայրը՝ Դոկտ. Ալվադեան (Շաւարշ Նարեկունի) «Յառաջ»ի մէջ 16 Յունուար 1938ին գրած ուսումնասիրութեամբ:

Այս Մեծ Ամասիացին իր «Անգիտաց Անպէտ»ին վերջը՝ 26 տող ստանաւոր յիշատակարան մը ունի, ուր կ'ըսէ թէ «Զորս տարի գտիւ եւ գիշեր» աշխատած է այս գործին վրայ, եւ աւարտած է՝ «հինգ լեզուաւ» գրքեր կարդալով եւ ուսանելով, ինչպէս՝

«Ի Հայոց եւ ի Յունաց, եւ Յարապոց,
«Ի Պարսից, եւ ի Թուրքաց, իւր Լաղիմաց»:

Հոս Ամիրտովլաթ իր ինքնութեան մասին ալ խօսելով կ'ըսէ.

«Եւ՝ բժիշկ Ամիրտովլաթ, հայս՝ եղիայ.
«Որ ծնել եմ ի Բաղամն Ամասիայ.
«Եւ հիմայ եմ բնակեալ ի Բիւզանդիայ . . . :
«Գծողիմ եւ շինողիմ՝ ո՛վ որ կարգայ,
«Ողորմի Բիւսոս որ ասէ, քէ Հայր մեղայ,
«Որ ի բանս ա՛յլ պակաս իմ չի մնայ,
«Փառք քեզ, Տէր. Հայոց բուսականք՝ ԼՄՆԱՅ».

որ է ըսել՝ $1482 = 1(30) + 17(200) + 1(400) + 1(1) + 3(300) + 551 = 1482$,

Վ. Ե. Բ. Զ. Ա. Բ. Ա. Ն.

Ի նպաստ Ամասիացիներու եւ Մարդուանցիներու՝ երկու խօսք ալ ունիմ ըսելիք:

Ամիրտովլաթի մահուընէն երկու դար ետք՝ Ամասիա քաղաքն հանդիսացած է ծննդավայրն ուրիշ հայ բժշկի մը, — ԳԱԼԼՈՒՍՏ ԱՄԱՍԻԱՅԻ, որ ապրած է ժէր դարուն, և գրած էր Բժշկարան մը Ռժժիթուին (= 1668)։

Բովանդակութիւնն է՝ Մարդակագմութիւն, Ախտաբանութիւն, Առողջապահութիւն և Դեղագոլագութիւն։ Բայց ասոնք քաղուած են իրմէ յառաջ ծանօթ հայ Բժշկարաններէն. ուստի՝ Ամիրտովլաթի մեծարժէք գործերուն քով երկրորդական կը մնայ Գալուստի Բժշկարանը։

Յիշատակութեան արժանի է, որ Գալուստ՝ տեղի անտեղի, ամէն տեղ գրած է իր անունը, զոր օրինակ՝ հետեւեալ ձևով.

«Յիշեալ զԳալուստ Ամասիացին, զի բազում գրոց ժողովեցի փորձութեամբ զգեղս։»

«Ես՝ անարժան ծառայս՝ որ եմ Գալուստ Ամասիացին, ժողովեցի գրոց ստոյգն եւ գրեցի։» Եւ այլն։

Պարխա

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

ՆՈՒՒՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆ

Կարնեցի Սօֆի Շահոյեան եւ Էլպիս Քիրսեան բարեպաշտուհի մայրապետ Բոյրեր Յիսուն (50) Պաղեսթինեան Ոսկի յանձնեցին Ս. Պասրիարֆին՝ Ս. Յարութեան մէջ մեր սեպհական Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ երկու պատարագամասոյց սեղաններու նորակառոյց գմբէթաւոր խաչկալներու վրայի երկու պրօնգէ խաչեր իրենց յիշատակին շնորհիւ փափափով։ Ս. Պասրիարֆը շնորհակալութեամբ ընդունեցաւ յիշեալ բարեպաշտուհի մայրապետ Բոյրերու սոյն իմնադրած նուիրատուութիւնը՝ դրուատելով անոնց բարեպաշտական զգացումը եւ յանձնելով իրենց օրհնութեան կոնդակ մը։

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԵՐԵՄԻԱ ԶԷԼԷՊԻ

Երեմիայի անձնաւորութիւնը վերակազմել այս կերպով, հաւասար կուգայ անոր գործին ամբողջական վերլուծումին։ Կա՞յ այս մարդուն ետին այն միւսը որ իր ժողովուրդին տագնապներուն մէջ ինքզինքը կազմած, աշխարհն ու դէպքերը իր կերպով բացատրած, եղելութիւնները դատելու սեպհական կերպ մը ճարած գրագէտին տիպարը յիշեցնէր։ Նման հարցումի մը վրձնական պատասխանը, իմ կարծիքով, կարելի է Տաբգրուքիւնի հրատարակումէն վերջը։ Օրագրութիւնը մատաղ տարիներու վաստակ, Զէլէպին զգայնութեամբ համար արժանահաւատ վկայութիւն մըն է բայց ոչ իմացականութեան։ Ու գրագէտ մը, առանց այս վերջին շնորհին, պակաս է միշտ իր դերէն։

Արդ, «Պատմութիւն Սամալոյոյն» իբրեւ քերթուած, բարքերու տախտակ անբաւական վկայութիւն մը թէւ, բայց իբրեւ արձագանք մը պոլսական ոգիի մը՝ ունի արժէք ու կուտայ եզրեր բազդատական արդիւնքներու։ Կարդացէք նոյն այդ Պոլիսը Սիմէոն Դպիրի գրչին տակ, հազիւ կէս դար մը կանխող։ Անուններ պիտի գտնէք և ուրիշ քիչ բան։ Չես հասկնար ինչու Հոռովի, Վենետիկի, Եգիպտոսի համար այնքան թանկ դիտողութիւններ նոթող սա Դպիրը ոչինչ ըլլայ հասկցած այդ Պոլիսէն։ Ուրիշ վարդապետ մը, Դարանաղցի Գ. Վարդապետ, այդ Պոլիսը գգացած է աւելի պաշտօնական հաստատութիւն, պատրիարքարան ու վարչական կեդրոն մը, ուրկէ ամենէն աւելի ժամերը, տէրտէրները, պատրիարքները զբաղեցուցած են իր հետաքրքիր, խորաթափանց դիտողութիւնը։ Բայց երբ կը կարդանք «Պատմութիւն Սամալոյոյն», ինծի այնպէս կուգայ որ երկու երեք դար առաջ սիպիլեան քերթուած մը ունիմ աչքիս առջև, ասոր ծեփծեփանքը, նանրութիւնը տեղ տեղ, մեր ռոմանթիքներուն բառախաղային հեշտանքները ուրիշ տեղ, ու երբեմն ալ սուր դիտողութիւնը մեր իրա-

պաշտներուն: Առանց իրարմէ պարտուելու կրնան դէմ դէմի գրուիլ Զրաքեանին Նկարն և Երեմիայի Ղրիմը, համապատու գուգահեռութեամբ: Ժարդը կը դժուարի իր գնահատումը մասնաւորելու, այնքան երկուքին մօտ ալ իրական են սա զաղփաղփուն գեղեցկութիւնները ձեւէ, գոյնէ, զգայութեանէ: Յետոյ, մեր հին դպրութեան մէջ ոչ մէկ աշուղ, տաղասաց, ուղեգիր, երգահան մեր մէջ չ'արթնցներ մասնակի, անձնական այս գիծէ զգացումներ: Ամենէն օժտուածին, փուշակին մօտ տարտամ է սա անձնականութիւնը չըսելու համար անգոյ: Դրողը հալած է իր նիւթին մէջ: Եթէ ասիկա մեծ արուեստագէտին ամենէն բարձր ստորոգելիներէն մէկն է, նոյն ատեն բանասիրական պրպտումներու, մանաւանդ գրականութեան պատմութեան մէջ անբաւարարութիւն: Երեմիայի մօտ սա մասնակի երանգը կրնամ որակել պոլսական, այդ քաղաքին մէջ միայն կարելի զգայութեան մը փաստը: Ինչո՞վ պէտք է տարբերելին իրարմէ վանի և Պոյսոյ բարբառները, երբ ի յառաջագունէ գիտէինք թէ այդ Պոլիսը կազմուած էր համագրումով մեր ժողովուրդին բոլոր մասնիկներուն: Բայց այդ տարբերութիւնը աւելի քան իրական էր ոչ միայն բարբառէ այլ մանաւանդ ոգիէ: Կարգացէք ժամանակակից երկու գրողներ, Զօհրապ ու Թվասեցի: Ի՞նչ որ կը զատէ այդ մարդերը, բառերուն աւելի կամ նուազ փայլը կամ կոշտութիւնը չէ նոյն լեզուէն, այլ աշխարհը տեսնելու, զգալու կերպը: Ուրեմն, Երեմիայի գործը սկզբնատիպ (original) Պոլսականն է մեր գրականութեան մէջ: Անով է որ Պոլսահայ տարրը (հիմայտակ է տարազին տարողութիւնը որ կ'ընդգրկէ ամբողջ մեր ժողովուրդը, գէթ այդ դարուն համար) նիւթը կուտայ գրականութեան մը: Այս հաստատումը կ'առաջնորդէ բարոյական ալ նկարագիրներու տողումին: Գիտէք բաւական: Կը շարունակեմ:

Այդ դարերուն, կրօնական շատ խորունկ զգայութիւն մը պիտի չզարմացնէ մեզ այսօր, այդ մարդուն վրայ: Միւս կողմէն նկատի ունեցէք անոր գործունէութեան կարեւոր կեդրոնները: Ազգային, պետական, օտար բարձրագոյն շրջանակներու մէջ մուտք ունի անիկա (դեսպաններուն ուղղուած գիրեր կը վերագրուին իրեն): Եւ ունի ան-

շուշտ այդ մուտքը իրեն գրող, գործիչ, ներկայացուցչական մարդ: Այս ամէնը ասիկա կը ճարեն լրջութիւն, առնուազն պատկառանք: Բայց ի՞նչպէս հասկնալ այս պայմաններուն զիմաց Տիրացուն որ չապիկ հազնիլը, հագնելէ դադրած ըլլալը, ուրիշներու ստիպումովը նորէն հագնիլը իր Օրագրութեան մէջ կ'արձանագրէ նոյն լըջութեամբ որով արդար էր որ արձանագրուէին իր միւս խորհրդածութիւնները մեր բարքերուն անկումին շուրջ: Կրօնական ոգիի սա խաթարուն արտայայտութիւնը դժուար է բացատրել ընտանեկան միջավայրին ազդեցութեամբ: Կ'ընդունիմ որ քահանայական աւանդութիւններու մէջ ապրած ընտանիք մը, ուր երկու սերունդ բոլորանուէր սպաս մը ունի մեր եկեղեցիին, ըլլայ յաճախուած կրօնազգած հոգեբանութեամբ մը: Անոր Ողբերը, Դանձերը, Թուղբերը, Օրագրութեան ամենէն իրաւ, անկեղծ մասերը այս հոգեբանութեան յայտարար փաստեր են: Զուր տեղը չէ որ մարդ Արեւելք կը ծնի: Բայց, կը կրկնեմ, ի՞նչպէս բացատրել Տիրացուն որ գործին մէկ ծայրէն միւսը ինքզինքը կը պարտադրէ: Անիկա Յայտաւարք կը կարգայ ժամուն մէջ, եկեցցիի կարգ կը կատարէ: Առտունները ժամ կ'երթայ: Բոլորը պիտի գրէ իր Օրագրութեան մէջ: Պոլսեցի մը միայն սա լրջութեամբ պիտի արժէուէր սա իրողութիւնները: Դպրաց դասը առաջին ուժով կազմակերպութիւններէն մէկն էր այդ Պոլիսին: Զայն որակել թեթեւութիւն, հոստոսութիւն, այսօր, մօռնալ կը նշանակէ շատ մը խորունկ բաներ: Բարբախտաբար Երեմիա ըրած է ուրիշ շատ աւելի կարեւոր բաներ: Անիկա ազգային տիրական զգայութիւնը կը սեւեռէ, երբ այդ տղայաբանութեանց քով տեղ կուտայ նահատակութեանց դուռագումին, որուն զուսպ, զկայաբանական խոռովքը մեզ կը յուզէ անգիմադրելի կերպով: Ինչպէս մեր բոլոր պատմադիրներուն, քերթողներուն, իր ալ մօտը այդ ազգային զգայութեան արտայայտութիւնը կուգայ կրօնական բարխառնութեամբ մը, ու մեծ կղեր մը ըլլալու հարկ չի կայ, հասկնալու համար սա պարզ, խոր ճշմարտութիւնն ալ:

Իր Թուղթերէն մէկուն մէջ անիկա կը գանգատի որ իրմէ հեղինակուած Դանձերը

արգելքի կը հանդիպին եկեղեցիին մէջ երգուելու համար։ Անշուշտ կարեւոր ալ է պատճառը սա սանձումին։ Երեմիայի համար ամէն պարագայ, զիրք, նամակ, պատմում, նկարագրում առիթ է քնարական գեղումներ տեղաւորելու։ Ոչ միայն կը գնէ ոտանաւորը, այլև անոր կարելի եղանակը, օրուան ծանօթ, ամենէն երգուած մէկ երգին աւանդը քշելով իր ոտանաւորին կողքին։ Բան մը կ'արթնցնէ՝ այս յիշատակութիւնը ձեր մտքին մէջ, քաղաքէ մը ուր շապիկ հագնիլը պատմական եղելութիւն էր։ Գանձ գրելը՝ հաւանաբար աւելի բարձրարժէ փառք մը։ Իսկ այդ գանձը երգելու արտօնուելը՝ ուղիղ ապօրեոս։ Երեմիայի մէջ վրիպած եկեղեցական մը կ'ապրի։ Գիտենք ատիկա իր Օրագրութեան։ Եկեղեցական սպասի կարգեր ալ առած է (մինչև դպրութեան չորս աստիճան)։ Գիտենք ղեւտական նկարագիրն ալ իր տունին։ Տէրտէր է հայրը։ Տէրտէր՝ երկու եղբայրները որոնցմէ մէկը համբաւաւոր Տէր Կովստաք, նահատակ, որ վերջերս սրբացաւ լատին եկեղեցիին կողմէ։ Վարդապետ՝ իր մէկ զաւակը։ Ու մոռնալու չէք միւս ալ իրողութիւնը։ — Կրօնականները մեր ժողովուրդին իմացական և յարաբերական շնորհներուն տնկարանը եղան դարերով։

Երեմիա Պոլսեցի է պետական շրջանակներու մէջ իր վայելած վարկովը, աշխարհիկ որքան իմացական։ Անիկա լայն, բարերար յարաբերութեանց մարդ էր ազգային գետնի վրայ։ Պետականին մէջ այս ընդունակութիւնը իր բոլոր արժէքը կը գտնէ հրա ընդունիլք պատմական իրողութիւնը ուր պարտուող ժողովուրդի մը ներկայացուցիչը յաղթականին մօտ այդ դարերուն ամէն բան էր։ Թուրքերը իրենց վստահելի մարդերը ունէին այդ դերին համար։ Կը հետեի թէ ինչ սխալի կամ հակառակէն ահաւոր դերեր կը կատարեն այդ վստահութիւնը ներշնչողները։ Ընդհանրապէս տիպարը մօտ է, խաղախ, եսամոլ, բռնակալ, անգութ։ Թուրքերը կ'ախորժին այս ամենէն։ Քիչ անգամ խիղճ, խելք, նկարագիր այդ տիպարը պիտի բախտաւորեն։ Երեմիա անպայման ասոնցմէ է։ Անոր բնաւորութեան կակուղ, քաղցր կողմերը կը պաշտպանուին բանաստեղծական շնորհներէ որոնք բոլոր բանակները գիտեն չահագրգռել։ Վիրգիլիոս, Որատիոս միշտ

Օգոստոսներու կողմէ կը փնտռուին։ Երեմիա հաւասար դիւրութեամբ կը գործածէ տիրող ազգին լեզուն։ Ու հաւանաբար մեծ թիւ մը քերթուածներու, այս ու ան իշխանաւորին փառքին, կորսուած է այսօր իրմէն։ Սայեաթ-Նովայէն գիտենք որ սիրերգները կը գրուէին երեք լեզուներով որոնցմէ պահուածները հայերէնները եղան։ Ուշադրութիւն սակայն. պետական լեզուի հմտութիւն մը գիւանական սպասի մը համար, դուրս պիտի մնար մեզ չահագրգռելէ։ Երեմիա ենթակայ է անշուշտ այդ գիւանական jargonին ճնշումին։ Իր նամակները, այդ լեզուով, չեն կարգացուիր։ Բայց իր ողբերը կը գտնեն մեր սիրտը։ Ինչ սըրտառու է իր աղջկանը Սողոմէի բերնով մօրը ուղղուած զիմանական ողբը, թուրքերէն, ուր աշուղական պարզութիւն, զգացական խոր անկեղծութիւն, արտայայտման թարմութիւն աչքի կը զարնեն, շատ բնական թափով մը քաղող տողերուն ընդմէջէն և ուր հայերէն ողբերուն ձգձգուն ու անտանելի պայմանադրականութիւնը ատեն չէ գտած միջամտելու։ Աղեքսանդր Մեծի Կենսագրութիւնը, զոր կը գրէ թէ հայերէնի է թարգմանած, կէս դիւցազներգակ պատմումն է այդ դարու թուրքերէն պատմիչներուն, կերպով մը վեր անոնց անհանդուրժելի հետորոշութեան, քանի որ մեռած և օտար աշխարհակալի մը վրայ գրիչ մը ստիպուած էր թաթխելու ինքզինքը տաճական քրիստոնէի շողմին մէջ։ Պետք է հաւատալ տակաւին թէ ըլլալ գրած լատիներէն, յունարէն և ուրիշ եւրոպական լեզուներ, ինչպէս կը ձգտին թելադրել իր կենսագրողները, Տ. Թորգոմեան և ուրիշներ։

Երեմիա անցած է կեանքին տաքէն ու պաղէն։ Իր սիրտը զարկած են մարդոց քիչերուն վիճակուած ցաւեր։ Անիկա իր թոռնիկին Յովսէփիկին (որ կը կրկնէ անունը անոր մեռած մէկ զաւկին) ձեռքէն բռնած կ'երթայ անոր մօրը դամբարանը։ Ձեզի կը ձգեմ շինել տեսարանը։ Բաներ կան որ չեն պատմուիր։ Բայց ամէն մարդ գիտէ զանոնք, սորված ըլլալով անհուն գինով մը։

Մինչև իր մահը անիկա ձեռքէն չէ ձգած գրիչը։

Գրողն ու մարդը, մեր մէջ քիչ անգամ այսքան սերտ եղբրականութեամբ մը իրարու պիտի մնային հաւատարիմ։

* * *

Պատմո՞ղը, սա մարդուն մէջ:

Կը խոստովանիմ թէ անլրջութիւն է գրագէտի մը տիրական գործը չտեսած գրական որոշ սեռէ մը, այդ սեռին մէջ անոր նկարագիրը հանել փորձել երկրորդական գործերէ տպաւորութիւններով: Երեմիայի համար պարագան այս է գժրախտաբար:

Չունինք իր Տարեգրութիւնը: «Շողա-կար» հայագիտական հաւաքածոյին մէջ Մեորոպ Սրբազանի վարկածը — թէ տա-րեգրութիւնը շատ մօտիկէն կ'ընթանայ Օրագրութեան բնագրին հետ, ընդունելի ըլ-լալուն չափ, անբաւական է մեզի տալու իրաւունք Օրագրութեան վրայէն սեռել պատմողը Երեմիայի մէջ: Անշուշտ այդ վերջինը կը պարունակէ տարրեր տաղան-դէն բայց չի կրնար ներկայացնել այդ տա-ղանդը իր լիութեան մէջ: Ու պատելը, երբ վկայել չէ, շատ տւելի մեծ շնորհներ կը պահանջէ որոնցմէ անձնական ստացումը, գէպքերուն հետ շփուած ըլլալու հանգա-մանքը կուգան առաջին գիծի: Օրագրու-թիւնը չի հասնիր նոյնիսկ Երեմիայի առա-ջին երեսունին: Երկրորդ երեսունը՝ հա-սունցած, ինքզինքը գտած մարդուն: Ա-տիկա Տարեգրութիւնն էր: Հ. Մ. Չամչեանէ Օրագրութեան նիւթը այդ Տարեգրութեան կորսնցուցած է իր նկարագիրը, վաստակաւոր պատմիչէն անբաժանելի կերպով մը իւրա-ցուած ըլլալուն: Հոս ու հոն անկէ երեցած պատառիկները (գլխաւորաբար Տ. Թորգոմ-եանի կողմէ) չեն կրնար մեզի թելադրել այդ միջակ մեծութեամբ հինգ հարիւրի մօտ էջերուն ամբողջական տարողութիւնը: Կը մնայ բաւարարուիլ առձեռն նիւթով:

Ոստեցայ բաւական Օրագրութեան:

Տեսած եմ իր համառօտ Պատմութիւն Օսմանցոցը որ վարժապետական ճիգճ տես-րակ մըն է, առանց գրական որեւէ տարու-ղութեան:

Տեսած եմ իր Պատմութիւն Աղեքսանդ-րին: Բնագրի մուտքին, քանի մը տող-նոց ծանօթութեան մէջ, գրուած կարմիր մեկանով, Երեմիա կը յայտնէ թէ քաղ-մանոց է զայն հայերէնէ: Որո՞ւնն է հայե-րէն բնագիրը: Շահեկան հարց մըն է ասի-կա, անոր համար որ գործը հայ գրական-նութեան վաղածանօթ ոչ մէկ կաղապար

կ'օգտագործէ: Անիկա վիպական յօդունմ մըն է, Հազար ու մէկ գիշերներու բանա-ստեղծական պատմումը յիշեցնող, իմ տը-ղայութեանս, Պրուսա, ես կը յիշեմ կար-դացած ըլլալ վիմագիր թուրքերէն հատոր-ներ, ուր այս գիծէ արեւելեան, ընդհան-րապէս հնդկական ու պարսկական թագա-ւորներու կեանքեր կը պատմուէին, դեռ-րու, հուրիներու, երկինքի եւ դժոխքի տարրերով համեմուած: Ընթերցումը իրա-կան զգլխանք մըն էր ու հակառակ հնաճե-զրեթէ անձանաչելի ըլլալու չափ մաշած գիրերուն տաժանքին, գերեզմանատան մը նոճիկն ներքե իմ կիրակիներս կ'անցնէին այդ կախարդական հատորներուն վրայ: Պէտք է խոստովանիմ որ նոյն զգայու-թիւնները արթնցան իմ մէջ այդ ձեռագրին վրայ: Թարգմանութիւն մը սակայն որ մօտ է Երեմիայի ուրիշ պատմուածքներուն ընդ-հանուր ոգիին: Անիկա տաղաչափուած չէ, ինչպէս կը կարծեն ոմանք: Կշռաւոր ար-ձակ մըն է, թուրքերու գիւցազհաշունչ գարերուն կնիքովը, երբ այս ժողովուրդը իր յաղթանակները կը բարեխառնէր հէք-եաթով ու իբր այդ կը պատմէր եղելու-թիւնները: Հոն կան ոտանաւոր մասեր, ինչպէս է սովորութիւնը ընել Երեմիային երբ պարզ պատմումը կեցուցած, վիճակ-ներ, պահեր, տաղնապներ կը ներկայացնէ այն օրերու յատուկ ոգիով մը, երկարա-ձիգ, կրկնութիւններով ծանրաբեռն, մա-նաւանդ բառերով խղզուած: Այս պարագան իրաւունք կուտա՞յ ենթադրելու թէ բնա-գիրն ալ ըլլայ իր գործը: Կը վարանիմ: Այն պարագային երբ բնագիր ու թարգմա-նութիւն սեպհականութիւնը դառնան երե-միային, հայ գրականութիւնը կ'ունենայ վի-պողական պատմումի, հիները կ'ըսէին քեր-թողական պատմումի, միակ ու մեծ գործը: Դիրքը կը կարդացուի աշխարհին հեքեա-թունակ տարտամութեանը, հերոսներուն կիսատուածին հրապոյրին, գէպքերուն գիւ-ցազներգական շահեկանութեանը համար: Լեռնալեռնալար գրական գործ մը, որ պատ-մութիւն չըլլայ սակայն: Պէտք է փնտը-տուքներ կատարել հայերէն բնագրին շուրջ:

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

(Դարձակէն)

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՍՐՏԵՐՈՒ ԵՐԳԸ, ՎԱՆՔԻ ԾԱԿԻՆՆԵՐԻ,
Հ. Վահան Յովնանեան. Վենետիկ — Ս. Ղազար 1939:

Մոռցած էինք վենետիկը մեր բանաստեղծութեան մէջ անմոռանալի Հ. Ալիշանէն, և անկարելի Հ. Ս. Երեմեանէն վերջ, Հ. Վահան Յովնանէսեանի այս հատորը կատարեալ անակնկալ մեղաւ մեզի: Հեղինակը նոր մը չէ, ծանօթ է Բազմավէպէն, և այս հատորը կանխող իր Հայրենի Կեանքան հաւաքածոյով:

Գործը ինչպէս կը ցուցուի բաղկացած է երկու մասերէ, Սրտերու երգը և Վանքի ծաղիկներ: Առաջինը կը բովանդակէ հեղինակին հոգեկան ապրումներու, յուշերու, և հայրենասիրական ըզգացումներու վերաբերեալ կտորներ. իսկ Վանքի ծաղիկներ խորագրուած մասը կը պարունակէ զուտ կրօնական խոսքեր:

Առաջին մտածումը որ կը շինուի մեր մէջ երբ կը կարգանք այս հատորը լեցնող բոլոր քերթուածները, անոնց հազիւ բանաստեղծական ըլլալու տխուր փաստն է: Ճիշդ է թէ սեռին պահանջած արտաքին յատկութիւններէն ոչ մին կը պակտի հոն, չափ, յանգ, համակերբի զգացումներ, պատկերներ, բառեր, բացատրութիւններ, բայց այս բոլորին մէջ, այս յատկութիւններու ետին միակ բացակայ մը՝ նոյնինքն բանաստեղծութիւնը, այն օրօրուն և ծփուն բանը՝ որ կու գայ մեզի բառերէն, պատկերներէն, տողերէն, և որ կը մնայ անտարազելի: Այդ գաղտնիքով լեցուած չեն այս հատորը կազմող քերթուածները, այս խորհուրդով չի բացուի մեզի այս դիրքը: Հակառակ վառվառն գոյններուն և քաղցր բոյրերուն, և հակառակ սրտազրաւ և սիրելի նիւթերուն, Հ. Վահան Յովնանէսեանի քերթուածները զմեզ անզգայ կը թողուն. աւելին՝ չենք կրնար յուզումով և հետաքրքրութեամբ կարդալ և ոչ մին անոնցմէ: Պատկերներով կը փորձէ խօսիլ, բայց անոնք քիչ անգամ ապրումներու մարմինն են, այլ անոնց հագցուած զգեստ: Երբ իրական յուզումներ բացակային, և միայն մտածումներ ու յուշեր լեցնեն միտքը, պատկերներու կ'ապաւինի ենթական: Չենք կրնար բոլորովին ուրանալ անշուշտ իր մօտ այդ պահանջուած յուզումները, բայց ինչ որ կրնանք հաստատել, այն է թէ՛ իր պատկերները, որոնք շատ անգամ ուրիշ վրձններու ծնունդ են, այդ յուզումներէն անմիջականօրէն չեն ծաղկած, ընելու համար իր քերթուածները կենդանի և բարախուս:

Իր մտածումներն ու զգացումները նորաստեղծուած չեն, անոնց հեղինակը իրերը կը դիտէ արդէն մաշած ակնոցներով, անոնց կը մօտենայ յիսուն տարիներէ ի վեր այլևս ամայացած ու լքուած ճամբաներէն, և զանոնք կը պատմէ ժամանակավրէպ և անյաւոյ մնացած տարազներով:

Հ. Վ. Յովնանէսեան չունի պահանջուած ե-

րեւակայութիւնը. ստեղծագործ և բեղուն այդ կարողութիւնը իր մէջ փոխարինուած կ'երեւի ողբեկական տարրով: Երեւակայութեան դիւրաբեկ իր թռիչքը չէ կրցած առաջնորդել զինք հոգիներու բաւիղներէն անայց խորութիւններու, ուր կ'երկարին մարդկային էութեան նրբագոյն բարերը, սպասելով կախարդ մատներու հպումին: Իր մտածումները զուրկ են շեշտութենէ եւ խօսութենէ՝ ապրիլ ըսուած երևոյթին դէմ: Իր էջերէն երբեմն միայն կ'անցնին մտածման փայլակներ, բայց զժախտութիւն՝ որ անոնք ծառայ են մեզի արդէն ուրիշ հորիզոններէ:

Հ. Վահան Յովնանէսեանին մօտ զօրաւոր չէ նաեւ զգայարանքը, անիկա չէ կրցած ըլլալ այս հատորին մէջ յուզումով առատ և սարսուռն:

Հետադարձութիւնը որ անխուսափելիօրէն կը միջամտէ վերոյիշեալ նպաստներէ զուրկ գործերու մէջ, տիրապետող է հոս: Նախադասութիւններ բանի, նետել տողերու կոնակին շողջողուն ածականներ, գոհացներու համար աչքն ու աչքանջը միայն, փոխարեութիւններ թափել մտքի նիւար ձուլարանէն, պատկերներ ցանել, ոսկեփռի սփռել, տեղի և անտեղի լեցնելով էջերը:

Կառուցում չեմ փնտռեր, վասնզի առանց վերոյիշեալներու ոչինչ կարելի է կառուցանել: Ըն իր մտքի մէջ իր նիւթերու վերնագիրները սննի միայն, և քերթուածը կ'սկսի շատ անգամ բառէ մը, պատկերէ մը թելադրուած:

Ալիշանի շատաբանութիւնը, Հիւլէյի սանթրիմանթալիզմը, և Թ. Թերզեանի տեղոյն անտեղութիւնները մեր ժամանակէն կը հեռացնեն այս հատորը: Իսկ հասարակ տաղաչափութիւնը, և Մխիթարեան աւանդական հասկացողութեամբ շինուած ազգայնականութիւնը իր իւրաքանչեւ բոմանթիզմով, իրարու հետ չփոթել կուտան գրելն ու ստեղծելը հեղինակին, Վերոյիշեալ դասումները աւելի տեսանելի պիտի ըլլային անշուշտ, եթէ հնար ըլլար մէջբերումներով ցուցնել, սակայն կարելի չէ այդ աշխատանքը այս սուղ էջերուն մէջ: Ընդհանուր և հակիրճ այս դատումներէն վերջ մեր մտածումը կը գրաւուի զարձեալ միակ ու կենսական հարցովը. հոգեկան ի՞նչ պահանջներ գոհացնելու համար գրուած են այս քերթուածները, երբ անոնց մէջ չկան մեր ժամանակը տազնապեցնող մտածումներու և ըզգացումներու բիւրեղացումներ, երբ չեն պեղուած հոգեկան ու մտաւոր աշխարհներ, որոնց անծանօթ ու թաքուն խորհուրդին յաւիտեական արգոնաւորդն է մարդը: Հոգեբանական վիճակները աղքատ են իր մօտ, ինչպէս նաև անոնց նմանութիւնը կենսաբան հետ. այս պարագան ակններն է մանաւանդ հատորի Բ, մասի Վանքի ծաղիկներու մէջ, ուր կ'ակնկալուէր որ կրօնական ապրումներ, տազնապներ, և միտքի հայեցողութեանց փորձառութիւններ թե բանային կրօնաւորէ մը եկած այս հատորին մէջ:

Տխուր է անշուշտ որ գրքի մը առիթով ըսուածները վերջանան միայն բացասական դատումներով, այս պարագան է որ կը դիմաւորենք, հակառակ բարեացակամ մնաւ մեր ճիգին: Ծ. Վ. Տ.

ԿԻԼԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ԸՆՏՐՈՒԹԵԱՆ

ՅԵՏԱԶԳՈՒՄԸ

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը Մարտ 1ին,
Ուրբաթ, յատենի Ս. Աթոռոյս Տնօրէն Ժո-
ղովի ըրաւ հետեւեալ զեկուցումը.

Անակնկալ խնդրով մը սխալուեցանք
անցեալ Փետրուար 23ին երբալ Անթիլիաս,
այդ պատճառաւ հարկ կը դառնէր Պատ. Տնօ-
րէն Ժողովին տալու մեր զեկուցումը այդ
մասին:

Փետրուար 22ին Հինգշաբթի երեկոյ հե-
ռագիր մը ընդունեցանք Ամենայն Հայոց Կա-
թողիկոսութեան Տեղակալ Ս. Գեորգ Արե-
ւելիսկոպոսէ հետեւեալ պարունակութեամբ.
«Կ'ուզենք մասնակցիլ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսի
ընտրութեան. կը խնդրենք որ Զեր ազդեցու-
թիւնը գործ դնէք յետաձգելու ընտրութիւնը
մինչեւ յառաջիկայ Յունիս 30»:

Հեռագիրը տուած էր երեւանէն նոյն
օրուան ժամը 8.47ին, հասած էր Երուսա-
ղէմ ժամը 16.30ին եւ մեզ յանձնուեցաւ եր-
կու ժամ վերջ, այսինքն մօտաւորապէս 18.30ին:

Նախեւառաջ խորհեցանք այս հեռագիրը
նոյնութեամբ հեռագրով փոխանցել Անթի-
լիաս Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական Տեղապահ
Սրբազանին ու նամակ մըն ալ պատրաստե-
ցինք, բեղադրելով որ անոր պարունակու-
թեան իրազեկ ըլլալէ ետք՝ եպիսկոպոսական
Ժողովին խորհրդակցութեամբ տնօրինէ զար-
ժանն ու արդիւնքի մասին տեղեկացնէ մեզ,
որպէսզի մենք եւս, մեր կարգին, պատաս-
խանենք Ամենապատիւ Սրբազան Տեղակալին
ի Ս. Էջմիածին: Բայց ետքէն անդադարձանք
որ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսի ընտրութեան հա-
մար սահմանուած օրը (Մարտ 7) մօտեցած է
արդէն, ու ներկայիս նամակ մը հազիւ 8-
10 օրէն կը հասնի Պէյրութ ու այնքան օրէն
կու գայ պատասխանը, չհաշուելով հոն տե-
ղին վրայ եպիսկոպոսական Ժողով հրաւի-
րելու եւ խորհրդակցութեան համար անցնե-
լիք օրերը, ուստի ժամանակ չկուրացնելու հա-
մար հարկ անհրաժեշտ դատեցինք անձամբ
երբալ Անթիլիաս ու հոն բանիւ բերանոյ
պարզել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան
Ամենապատիւ Տեղակալին կողմէ ներկայա-

ցուած խնդիրը: Փետրուար 23ին, Ուրբաթ,
կեսօրին մեկնեցանք տեղէն ու երեկոյին հաւ-
ասանք Անթիլիաս, նախապէս Տեղակալ Գեորգ
Արեւելիսկոպոսին հեռագրելով հետեւեալը.
«Ընդունած ենք հեռագիրը. կը մեկնինք
Անթիլիաս»:

Կաթողիկոսարանը կը գտնուէին Տեղա-
պահ Ս. Պետրոս Արեւելի. եւ Ս. Խաչ Արե-
ւելի. Աջապահեան: Հետեւեալ առաւօտուն,
Շաբաթ, եկաւ Ս. Եղիշէ Արեւելի. Կարօտան,
ու երեք արեւելիսկոպոսներու ներկայու-
թեամբ, եւ մասնակցութեամբ Ժողովին Բար-
սուղար Ս. Փառէն Մ. Վարդապետի գումար-
ուեցաւ եպիսկոպոսական բացառիկ Ժողով,
որ յայտնեցինք մեր անձամբ Անթիլիաս եր-
բալու շարժառիթը: Նախնական խորհրդակ-
ցութենէ մը ետք որոշուեցաւ անմիջապէս հե-
ռագրով Ժողովի հրաւիրել միւս երկու բա-
ցակալ անդամները, Ս. Արսաւազ Արեւելի,
Հալէպէն եւ Ս. Նփրեմ Արեւելի. Դամասկո-
սէն:

Փետրուար 25ին Կիրակի առաւօտուն
ժամանեց Ս. Արսաւազ Արեւելի: Նոյն ե-
րեկոյին եպիսկոպոսական երկուորդ Ժողովը
գումարուեցաւ, որմէ կը բացակայէր միայն
Ս. Նփրեմ Արեւելի. որ հասաւ հետեւեալ օրը:
Այդ Ժողովին մէջ Ս. Էջմիածնի Տեղակալին
կողմէ Կիլիկիոյ Կաթողիկոսի ընտրութեան
մասնակցելու եւ ընտրութիւնը մինչեւ յա-
ռաջիկայ Յունիս 30 յետաձգելու մասին յայտ-
նուած բաղձանքը իր ամէն կողմերով խոր-
հրդակցութեան նիւթ եղաւ:

Թեեւ Ս. Էջմիածնի Տեղակալի հեռա-
գրին զանազան մեկնութիւններ տուեցան,
մեր կարծիքը, սակայն, այն էր՝ որ, ինչ-
պէս երջանկալիեացաւ Ս. Խորէն Կաթողի-
կոսի ընտրութեան ասեմ Կիլիկիոյ Արքուն
ալ հրաւիրուած էր մասնակցիլ ընտրութեան,
գուցէ փոխադարձաբար Մայր Արքունը կը
փափաքէ ինք ալ մասնակցիլ Կիլիկիոյ Կա-
թողիկոսի ընտրութեան: Այսպիսի պարա-
գայի մը բերելու նախապահ հարբուի որ
Ս. Էջմիածնի ենթակալ եպիսկոպոսացու-
նէր իրենց ձեռնադրութիւնը ընդունին Կի-
լիկիոյ Կաթողիկոսէն, ցորճան քափուր մնայ
Ամենայն Հայոց Հայրապետութեան Արքունը:
Եւ ասիկա նկեղեցւոյ նուիրապետութեան
պատգամման տեսակետով շատ մեծ կարեւո-
րութիւն ունեցող խնդիր մըն է: Այս մա-
սին անցեալ տարի մեր եւ Տեղակալ Ս. Գեորգ

Արեւայիսկոպոսի միջեւ փոխանակուած գրութեանց իրազեկ ըրինք եպիսկոպոսական ժողովը, որ հարցը իր ամեն կողմերով բնականեւ ետք՝ ըստ ամենայնի կարեւոր եւ օգտակար գտաւ յառաջիկայ Մարտ 7ին որոշուած կարողիկոսական ընտրութիւնը առժամայեալ յետաձգել մինչեւ նոր լուսաբանութեանց ըստացումը Ս. Էջմիածնէն ու այնուհետեւ տալ իր վերջնական եւ ճշգրիտ որոշումը:

Այդ միջանոցն ժողովին մէջ կարեւոր դասուեցաւ՝ խնդիրը հրապարակ գրուելէ առաջ, հաղորդել նաեւ Նորին Վսեմութեան Սուրիոյ եւ Լիբանանի Ֆրանսական Բարձր Գովիսէրին, որուն յառաջագոյն գրաւորապէս հաղորդուած էր ընտրութեան օրը, ու իմանալ այդ մասին անոր ալ կարծիքն ու տեսութիւնը:

Կանխաւ առնուած ժամացրութեան համաձայն Փետրուար 26ին երեկոյեան ժամը 4ին այցելեցինք Նորին Վսեմութեան Մ. Կապրիէլ Բիւլոյի, ընկերակցութեամբ Կարողիկոսական Տեղագահ Տ. Պետրոս Սարաճեան եւ Լիբանանի Կարողիկոսական Փոխանորդ Տ. Նիկիթ Կարօեան արեւայիսկոպոսներու եւ Տ. Զարեհ Վարդապետի:

Նորին Վսեմութիւնը պատուով եւ յարգանքով ընդունեցաւ մեզ, եւ մենք առաջին անգամ խօսք առնելով ըսինք քե մտադրած էինք յառաջիկայ կարողիկոսական օծման մասնակցելու համար Պէյրուք գալ ու այդ առթիւ պարտականութիւն ունենալ անձամբ ներկայացնել մեր եւ մեր Միաբանութեան յարգանքներն ու շնորհակալութիւնը իր շնորհաբեր այցելութեան համար, որով քիչ ժամանակ առաջ հանեցաւ պատուել մեր Արուք իր նշանակեալ գալուն առթիւ. բայց, աւելցուցինք, անակնկալ պարագայ մը տեսիլէ կանխել մեր այդ պարտականութեան կատարումը, այն է՝ Բանի մը օր առաջ ըստացումը Ս. Էջմիածնի Տեղակալի հեռագրին, որով կը տեղեկացնէր քե իրենք եւս կ'ուզեն մասնակցիլ Կիլիկիոյ Կարողիկոսի ընտրութեան ու կը խնդրէր գործ դնել մեր ազդեցութիւնը յետաձգելու ընտրութիւնը մինչեւ յառաջիկայ Յունիս 30: Նորին Վսեմութիւնը հեռագիրը կարդալէ ետք հարցուց՝ քե Կարողիկոսարանի Սինօղը ի՞նչ կը խորհի այս մասին: Պատասխանուեցաւ որ եպիսկոպոսական ժողովը խորհրդակցութեան առաւելայ ըրաւ հեռագրի պարունակութիւնը եւ

կարեւոր ու օգտակար գտաւ Մարտ 7ին որոշուած կարողիկոսական ընտրութիւնը առժամայեալ յետաձգել մինչեւ նոր լուսաբանութեանց ստացումը Ս. Էջմիածնէն: Նորին Վսեմութիւն Բարձր Գովիսէրը ըսաւ քե բնաւ առաւելութիւն չունի ընտրութեան ժամանակի յետաձգման մասին, ընդհակառակը ուրախ կ'ըլլայ որ այս կերպով Հայ եկեղեցիին դիրքն ու նշանակութիւնը կը բարձրանայ Լիբանանին մէջ:

Նորին Վսեմութիւնը ուզեց զիսնալ քե նշուածովմի Պատրիարքին իրաւասութիւնը մինչեւ ո՛ր կը տարածուի: Ներկայ պատասխանեցին. — Թէեւ անոր իրաւասութիւնը Պաղեստինի եւ Անգլոյորդանանի մէջ կը սահմանափակուի, բայց նշուածովմի Աթոռին զահակալը՝ իբրեւ Սուրբ Տեղեաց Պատրիարք՝ ճանչցուած է բովանդակ Ազգէն ու այդ պատճառաւ անոր անունը կը յիշատակուի Հայ եկեղեցիներու մէջ: Միւս կողմէ՝ ան վերջին տարիներս Ամենայն Հայոց Հայրապետի ներկայացուցչի հանգամանքով կը զործագրէր հոգելոյս Տ. Խորեն Կարողիկոսի ինչ ինչ կարգապարտութիւնները ու անոր անունամբ հրահանգներ եւ շրջաբերականներ կը ցրուէր Սփիւռքի Հայութեան մէջ:

Նոյն երկուշաբթի երեկոյին մեր ներկայութեամբ վերսին եպիսկոպոսական ժողով գումարուեցաւ ու արձանագրուեցաւ Վսեմ. Բարձր Գովիսէրի ձեռն այս տեսակցութեան արդիւնքը եւ որոշուեցաւ պատշոնական Յայտարարութիւն մը հրատարակել Պէյրուքի ու Հալեպի ազգային քերթերուն մէջ, նոյն ատեն պատշոնական գրութիւններ տալ Սրբազան Արեւայիսկոպոսներուն, որպէսզի հրաւիրեն իրենց քեմերու պատկան ժողովները ու պարզեն կարողիկոսական ընտրութեան յետաձգուելուն պատճառները:

Մենք ալ փութացինք Պէյրուքէն անմիջապէս հեռագրել Ս. Էջմիածնի Կարողիկոսական Տեղակալին նետեւտալը. «Կիլիկիոյ Կարողիկոսութեան Սինօղը համաձայն է ընտրութեան յետաձգուելուն. կը սպասենք Ձեր անմիջական լուսաբանութեանը»:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ՏԱՐԵԼԻՑ ՄԱՀՈՒՈՆ

ԵՐԱՆԱՇՆՈՐԷ Տ. ԹՈՐԳՈՍՄ Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԿԻ

Փետրուար 11ի կիրակին ամբողջութեամբ յատկացուած էր Ս. Աթոռոյս մեծանուն հանգուցեալ պատրիարքի մահուան տարելիցի հանդիսութեանց։

Յետ առաւօտեան ժամերգութեան, որ կատարուեցաւ տօնական օրերու յատուկ շքով եւ ծանրութեամբ, Ս. Պատարապ մատուցուեցաւ Ս. Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ բազմաձայն երգեցողութեամբ։ Պատարագեց մեծ հանդէսով Եզրիպոսի թեմին Առաջնորդական փոխանորդ Գեր. Տ. Մամբրէ Եպսկ. Սիրունեան, որ երկու այլ աշխարհական ներկայացուցիչներու՝ Տիար Մ. Զրաքեանի և Տսքթ. Խ. Սողիկեան Պէյի՝ յատկապէս եկած էր Եզրիպոսաշուքեան սուգն ու յարգանքը յայտնելու իրենց երբեմնի մեծ առաջնորդի գէթ մահուան տարելիցին առթիւ, քանի որ պարագաներու բերումով իրենց զլացուած էր պատեհութիւնը հանգուցեալի յուղարկաւորութեան և թաղման ներկայ գտնուելու։ «Հայր մեր»էն առաջ քարոզեց պատարագիչ Սըրբաղանը ճիշդ է, մահ, յաղթութիւն քո, ո՞ւր է, դժոխք, խայթոց քո բնաբանով։ Սըրբաղանը համոզումի խոր շնչով վեր հանեց հանդերձեալ կեանքին ստուգութիւնը. անոր ուրացումը մանաւանդ ցոյց տալով անորամարանական և անմարդկային, ու հիմնովին հակասական՝ բարեգութ Աստուածոյ մը զաղափարին։ Եւ ապա ոգեկոչեց լուսնումով Լուսահոգի Սըրբաղանին յիշատակը, վեր հանելով անոր բաղման արժանիքները իբրեւ ուսուցիչ, քարոյիչ, գործիչ ու մանաւանդ իբրեւ պաշտօնեայ և իշխան եկեղեցւոյ, մեր պատմահոր նշանաւոր խօսքը՝ «Որ մահկանացու ծնեալ զանմահ զիրեն եթող յիշատակ» պատշանցուց անմահանուն պատրիարքին։

Քարոզէն վերջ կատարուեցաւ հոգեհանդրատեան վեճառքը պաշտօն հանդիսագեղութեամբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր։

Ս. Պատարագէն անմիջապէս վերջ ամբողջ Միաբանութիւնը, և աշակերտութիւնը, ի զուգուենալով Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, երկաբաժիճ թափօրով, որուն կը հետեւէր ժողովուրդի հոծ բազմութիւնը, ուղղուեցան Ս. Փրկչի գերեզմանատունը, յուխտագնացութիւն Լուսահոգիի հողակայանին։ Ճամբու ընթացքին զպիրներ կ'եղանակէին, այլևս այս կարգի ուխտագնացութեանց համար պաշտօնական երգ դարձած՝ Եղիշէ Դուրեան պատրիարքի «Եթէ զիս տանիս» քերթուածը։

Կատարուեցաւ հոգեհանգստեան պաշտամունք Լուսահոգիի գերեզմանին վրայ, որ թարմացած էր ծաղկեպսակներով, նուիրուած, ի մէջ այլոց, Եզրիպոսաշուքեան Գաղութի և Գուշակեան ընտանիքի կողմէ, որուն երկու անդամները Պ. Զգօն

Գուշակեան և Տիկին Սիրարփի Խաչատուրեան փութացած էին Եզրիպոսէն իրենց մեծ հօրեղոր շիրմին վրայ ևս վճարելու իրենց յարգանքի և արցունքի տուրքը։ Հոգեհանգստեան պաշտամունքէն վերջ Ս. Փրկչի եկեղեցւոյ գաւթին մէջ փոքր հանդիսութեան մը ընթացքին Տ. Բարդէն Արեղայ կարգաց Լուսահոգիի յիշատակին ձօնուած իր քերթուածը (Սիւն 1939, էջ 128)։ Ժառանգաւորներ երգեցին Ե. Դուրեան պատրիարքի «Խաչը» քերթուածը։ Թափօրը նոյն շուքով, լուս, վերագարծաւ Պատրիարքարան, ուր Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր իր և Միաբանութեան նորահակալութիւնը յայտնեց Գեր. Տ. Մամբրէ Սըրբաղանին և ընկերակիցներուն, որոնք Եզրիպոսաշուքեան յարգանքն ու վշտակցութիւնը կը բերէին Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան։ Ժամը 12 էր արդէն երբ վերջացաւ կրօնական հանդիսութեանց այս շարքը։

Ս Պ Ա Հ Ա Ն Գ Է Ս Ր

Յետ միջօրէի ժամը 4ին, Ս. Աթոռոյս կիւլպէնկեան Մատենադարանի սրահին մէջ, տեղւորուեցաւ Սգահանդէս մը։ Սրահը յարգարուած էր վախճապէս. մուտքի հանդիպակաց պատին վրայ զետեղուած էր Լուսահոգիի նկարը, շրջանակուած զամինի ճիւղերով։ Հանդէսին կը նախագահէր Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը, իր շուրջը ունեւալով Գեր. Տ. Մամբրէ Սըրբաղանը, Միաբանութեան եկեղեցական դասը և Եզրիպոսաշուք ներկայացուցիչները։ Հրաւիրուած էր ընտրանի բաղմութիւն մը։

Բացման խօսքը կատարեց Հոգ. Տ. Կիւրեղ ծ. Վրդ. Խորայէլեան. բացատրեց հանդէսին նպատակը որ սահմանուած էր Ըլլալու ոչ միայն յարգանքի արտայայտութիւն մը Լուսահոգի Սըրբաղանի յիշատակին, այլ՝ առաւելապէս անգամ մը ևս արծարծելու իր ոգին մեր մէջ. կենդանի պահելու համար իրմէ ինչ որ կը մնար անմեռ — իր սէրը ևս նուիրումը եկեղեցիին եւ Ազգին նկատմամբ —, շարունակելու և տակաւ ան տակաւ իրագործելու իր իտէալները որոնք միայն թերաւարտ։ Մէկ խօսքով զինք միշտ կենդանի պահել Ս. Յակոբեանց յարկին տակ — «Որ յանէից» հանգստեան շարականի երգեցողութենէն վերջ բանախօսեց Տ. Սերովբէ Վրդ., ներկայացնելով Լուսահոգի Սըրբաղանի մէջ «Հայ եկեղեցւոյ մարդը»։ շնչեղ այն նուիրումը և եռանդը որունմով Սըրբաղանը կապուած էր Հայց. եկեղեցւոյ ծառայութեան գործին։ Ծնած ու սնած Ըլլալով կրօնական մաքուր միջոյցորտի մը մէջ, Հայ ժողովուրդը հանչեցած Ըլլալով իր պատմութեան, բնագաւառին, ու գաղթալայրերուն մէջ, Լուսահոգին իր մէջ շինած էր այն խոր համոզումը թէ ազգապահպանման խոշորագոյն ազդակն է Հայց. եկեղեցին, ու այդ իսկ պատճառով ամեն բանէ առաջ ուղած էր Ըլլալ եկեղեցւոյ հաւատարիմ պաշտօնեան. և ուր որ դացած էր իր զիխաւոր մտահոգութիւնն էր եղած զարկ տալ կրօնական, եկեղեցական ու՝ անոնց յարակից կրթական դոր-

ծերուն: — Յաջորդ բանախօսը, Տ. Եղիշէ Վրդ., «Իմացական արժէքներու մարդը» ներկայացուց թորգոմ Սրբազանի մէջ: «Մարդը կան, ըսաւ ան, որոնք կը հասնին էշմարտութեան, բայց հոն կանգ կ'առնեն, անոնք չեն պատկանիր իւրենց ժամանակին: Մարդը ալ կան որոնք միայն իրենց ժամանակին կը պատկանին, ու կը մնան ծանծաղամիտ: Թորգոմ Սրբազան կրնար բանալ ինքզինքը բարձրագոյն իրականութեանց ու միայն նոյն ատեն իր ժամանակի մարդը»: Երկրորդ բանախօսը, Սրբազանի կեանքէն, որոնք կուգային հաստատել թէ մտքի եւ սրտի տէր մէկն էր Սրբազանը եւ գիտէր գնահատել ստոյգ արժէքները թէ՛ իսկ անոնք երեւէին ամենէն խոնարհ դասի մարդոց մէջ, — երրորդ բանախօսը եղաւ Պր. Յ. Օշական. իբրեւ մէկը որ փոքր տարիքէն ծանօթացած է Հանգուցեալ Սրբազանին, թուեց պարագաներ ուր երևան կուգային «Աշխատանքի մարդը» Լուսահոգիին մէջ: «Ամէն բանէ առաջ աշխատել պէտք է գիտնալ» եղած էր իր առաջին յորդորը իր աշակերտներուն: Ու իր կեանքը գործնական իրականացում՝ այդ յորդորին: Եթէ իրեն չտուեցաւ պատեհութիւնը համալսարաններուն մէջ բարձրագոյն ուսմունք ստանալու, ինք զայն ձեռք ձգեց, աւելիով միատեղ, յամառ ու կազմակերպեալ աշխատանքով: Աշխատախօսութիւնը Սրբազանի նկարագրին ամենէն կարկառուն գիծերէն եղաւ: Մահը զինք զտաւ աշխատանքի սեղանին առջև:

Մէջ ընդ մէջ եղան երգեր ու արտասանութիւններ, ընդհանրապէս Հանգուցեալ Սրբազանի գործերէն:

«Տէր կեցո» մաղթերգէն վերջ փակման խօսքը ըրաւ, Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր առաջարկուեալ, Գեր. Տ. Մամբրէ Եպս., նախ իր շնորհակալութիւնը և գոհունակութիւնը յայտնեց Ամեն. Սրբազան Պատրիարք Զօր, որ պատեհութիւնը տրուած էր նաև իրենց մասնակցելու յարգանքի այս արտայայտութեանց՝ յիշատակին անոր, որ եղած էր նաև եգիպտահայութեան մեծ առաջնորդը. ինք ևս շնչտեց և հաւաստեց այն ինչ որ ըսած էին բանախօսները, և յոյս յայտնեց որ Լուսահոգիին ոգին կենդանի պիտի պահուի իր աշակերտներուն մէջ:

Միաբերան երգուած Տէրունական աղօթքով, Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր «Հոգեւոց»ով ու օրհնութեամբ փակուեցաւ յիշատակի այս տպաւորիչ սգահանդէսը:

Տեղ կուտանք ստորեւ գրութեան մը, զոր ներկայ ազգայիններէն մին գրած է հանգէսին տպաւորութեան ներքեւ եւ յղած իմրագրութեանս, և որ կրնայ իբրեւ թարգման ծառայել այն ընդհանուր տպաւորութեան զոր կրեցին ունկնդիրները, և այն սիրոյն ու համակրանքին զոր կը վայելէր Հանգուցեալ Սրբազանը ժողովրդային խաւերուն մէջ:

ՁԷ՛ ՄԵՌԱՆԻ ԹՈՐԳՈՄ ՍՐԲԱԶԱՆԸ

Ներկայ էի անոր տարեկիցին առթիւ սարքուած սգահանդէսին, եւ միխթարուած րաժնուեցայ անկէ թէ չէ՝ մեռած միւր երջանկայիշատակ պատրիարքը:

Եթէ Սահակ-Մեսրոպի հոգին վերապրած էր Թորգոմ Սրբազանին մէջ, ան զրեթէ իր հոգւոյն ու մտքին լոյսը ծալքերով կ'ապրի իր հոգեւոր զաւակներուն մէջ: Որքան ստոյգ է արարելէն առակը որ կ'ըսէ, թէ չի մեռնիր նա որ զաւակ կը թողու: Թորգոմ Սրբազանի հոգեւոր զաւակները կը փայլին այսօր իսկ ու զեռ շատ աւելի պիտի փայլին վաղը մեր ազգին մէջ:

Երբ իր հոգեւոր զաւակներէն ոմանք խօսք առին խօսելու համար իր կեանքին կարկառուն գիծերուն մասին, իմ նայուածքս անոնցմէ դէպի իր պատկերը կ'երթար որ կախուած էր իրենց վերեւ, ու կը դիտէի զինք որ անհուն ժպիտով մը իր ժպտէր, եւ կը յիշէի թէ ինչպէս կը բերկրէր իր հոգին երբ կը լսեր բարոզները իր հոգեւոր զաւակացւոյ Գանիցս այսպիսի բարոզներէ վերջ չէր կրցած ինքզինքը զսպել խօսք առնելէ իր ուրախութիւնը արտայայտելու համար:

Իրապէս վայելեցի սգահանդէսին մէկ երկու ժամբ, վասնզի պարեցայ զանոնք հանգուցեալին շունչին տակ: Զինքը ծանչցած էի միայն իր պատրիարք ընտրուելէն առկին, բայց իր առաջին բարոզէն վերջ անհուն սիրով մը լեցուած էր սիրտս անոր հանդէպ: Ի՛նչ անուշ էին իր խօսքերը որ պիտի չը մոռնամ ընաւ. իր ծանր խօսքերը խորունկ կ'իշնէին լսողին սիրտը, բաւական էր որ լսողը զգայուն սիրտ մը ունենար, վասնզի այդ խօսքերը շատ սիրտով ու տառապամբ մարդու մը սրտէն կը քղւէին:

Սիրած եմ այնչափ Թորգոմ Սրբազանը անոր համար թերեւս որ ան տառապանքի մարդը եղած էր. կեանքի մէջ տառապողները զիրար շուտով կը ծանչնան ու կը սիրեն:

Օր մը, Սրբազանը, Ս. Հրեշտակապետաց եկեղեցիին մէջ քարոզած էր տառապանքի մասին, ու եթէ չեմ սխալիր «Տառապանքն է որ կը շինէ օրշմարիտ մարդը եւ կը ցուցնէ անոր ոսկին» ըսած էր, ու ես ընդունելով այս մեծ իրողութիւնը կը հասկնայի թէ տառապանքի ինչ ծամբաներէ անցած էր Սրբազանը զայնու համար իր այդ խոր համոզումին թէ Տառապանքն է որ կը բարձրացնէ մարդը: Իմ այս պարզ տողերս թող իմ սիրոյ տուրքը լինին իր ի կեանս եղած ժամանակ տառապող հոգիին, զգայուն սրտին, որ կը հաւատամ թէ տառապած էր իր Եկեղեցիին եւ Ազգին սիրով:

Կը ցաւիմ որ իր պատրիարքութեան օրերը երկար չեղան, զի ինձ այնպէս կը թուի որ այդ օրերը թէպէտ ծանր աշխատանքով լեցուած՝ իր կեանքին ամենէն խաղաղ շրջանը կազմեցին:

Բայց նա որուն խորհուրդներուն մարդոց խելը չի հասնիր, ուզեց զայն կոչել իրեն, զի ինքն իսկ է խաղաղութիւն:

Խաղաղութիւն եւ հանգիստ քու հոգիիդ, Սրբազան Հայր, եւ թող հիմուի հոգիդ ի տես քու արժանաւոր զաւակացոյ որ Ազգիդ պարծանքը պիտի լինին:

Յուշադէմ

Կ. ՄԷՀԻԱՆՅԱՆ

Տ. ՄԱՍԻՐԵԿ ԵՊՍ. ՍԵՐՈՒՆԵԱՆ ՄԵՐ ՄԷՋ

Եզրպատասի Առաջն. փոխանորդ Գեր. Տ. Մամբրէ Եպս. Սիրունեան, ինչպէս ակնարկուեցաւ, Եզրպատասայ երկու այլ ներկայացուցիչներով, Տիար Մ. Զրաքեան՝ Թեմական ժողովոյ կողմէ և Տաքթ. Խ. Սողիկեան Պէյ՝ Քաղաքական ժողովոյ կողմէ, փետր. 11ին քաղաք ժամանեց, բերելու համար Եզրպատասայութեան մասնակցութիւնը Տ. Թորգոմ Պատրիարքի մահուան տարելիցի հանդիսութեանց: Տ. Շաւարշ և Տ. Պսակ Վարդապետներ լիւզ գացեր էին հիւրերը դիմաւորելու և վանք առաջնորդելու: Հասան ժամը 11.45ին և Սրբազանը «Հրաշափառ»ով եկեղեցի առաջնորդուեցաւ ուր իր ուխտը կատարելէն վերջ հաղորդեց ամենքին իր և Եզրպատասի Հայութեան համակրական զգացումները հանգէպ երեսօնակէմի Առաքելական Աթոռոյն: Նոյնը յայտնեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր երբ թափօրով Պատրիարքարան բարձրացան ևս ընդունուեցան Ն. Սրբազանութեան:

Յարգելի հիւրերը Ս. Աթոռ իրենց հնգօրեայ բնակութեան ընթացքին այցելեցին վանքիս բոլոր կարեւոր հաստատութիւնները, Վարժարանները, Տպարան, Մատենադարան և այլն: Սրբավայրերը, Ս. Յարութիւն, Գեթսեմանի, Համբարձման լեռ, Բեթզեհէմ և այլ վայրեր: Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը զիրենք անձամբ առաջնորդեց երկթով, Մեռեալ ծով, Եաֆա և այլուր: Երկու մը Պատրիարքարանի Դահլիճին մէջ իրենց ի պատիւ տրուեցաւ պտղասեղան մը որու ընթացքին երկուստեք եղան համակրական արտայայտութիւններ և մտերմիկ խօսակցութիւններ: Մեկնեցան փետր. 14ին, Յուդարկի գացեր էին մինչև լիւզի կայարան՝ Տ. Տ. Տիրալը, Պսակ, Շնորհք և Հմայեակ Վարդապետներ:

Պ Ա Շ Տ Օ Ն Ա Կ Ա Ն Ք

* 29 Յունուար. — Երուսաղէմի վանք. կառավարիչ Մր. Բիլլիմ-Ոռշ իր հետևորդներով այցելեցին Մայր Տաճարը և ապա պատրիարքարանի մէջ մեծարուեցան թէյասեղանով:

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր այցելեցին՝

Անդր-Յորդանանի Յոյն-Կաթօլիկ արքեպիսկոպոսը (փետրուար 10ին):

Երուսաղէմի հեղեղական Նոր հիւպատոսը, Մ. Տիմիթրի Բաբբաս (փետր. 16ին):

Երուսաղէմի կառավարչի օգնական Մր. Մանթուրա, Դահլիճի իր արձակուրդէն վերադարձին առթիւ (փետր. 16ին):

* 11 փետրուար Կիր. — Տարելիցի հանդէսէն ետքը Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը հետն ունենալով Գեր. Տ. Մամբրէ Սրբազանը, Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. և Տ. Պսակ Վրդ. ընդհանրական այցելութիւն տուաւ Եզրպատասի Հիւպատոսարան, վեհ. Ֆարուզ Թապաւորի ծննդեան տարեդարձին առթիւ:

ԱԲՐԱՀԱՄ ՓԱՓԱԶԵԱՆ
1878-1940

Յաւով կ'արձանագրենք Հայֆայի Դաղութի մուխթարին՝ Տիար Ա. Փափազեանի մահը, որ տեղի ունեցաւ Յուն. 28ի զիշերին իր բնակարանին մէջ:

Հանգուցեալը Պիլէճիկի (Պուրտա) Տ. Խորէն Ա. Բնիյ. Փափազեանի զաւակն էր. ծնած 1878ին: Դամասկոս-Հայֆա-Մերտինի շոգեկառքի ընկերութեան իրր պաշտօնեայ՝ 1906ին Հայֆա կը հաստատուի: Մեծ պատերազմի ընթացքին իրր նոյն գծի ընդհանուր վերահսկիչ այս կամ այն եղանակով, կրցաւ տարագրուած շատ մը հայերու կեանքն աղատել, Դամասկոսի մէջ 60000 զաղթականներու փոխադրութիւնը տեղի ունեցած է գրեթէ իր հսկողութեան տակ, որոնցմէ շատերու փախուստը դիւրացուցած է, արար կարծուած հայ գործաւորներու միջոցով:

1918ին նա մին կը հանդիսանայ Հ. Բ. Ը. Միութեան տեղական մասնաճիւղի հիմնադիրներէն: Դաղութին մանկաւոյն հայ այրուրէնքի վայելքը տալու առաջին ձեռնարկին մէջ մեծ բաժին պէտք է ընծայել իր ձեռնբրէցութեան: Իրրեւ հոգեւէր անձ մը՝ զաղութի հոգեւոր մըխիթարութեան խօր՝ 1922ին երուսաղէմ կ'ուղևորի, պատարագիչի զգեստ ու անօթներ կը բերէ, ու Ս. Խորհուրդը, այդ օրուանէ կը մատուցուի անկիւքան եկեղեցւոր մէջ, մինչև 1927, երբ Ս. Աթոռը կը բանայ Հայֆայի ժամատունը:

Իրր անդամ Ս. Աթոռոյ կողմէ նշանակուած Հայֆայի Տեղական Խորհրդոյ, որուն զանձապետն էր վերջին տարիներուն, և իրր տեղւոյն մուխթարը իր գնահատելի գործունէութեամբ, սիրուած էր ան, և օտար շրջանակներուն ծանօթ դէմք մըն էր:

Իր ետին կը թողու այրին, միակ զուտորը և երեք որդիները, որոնց երեքն ալ իրր գիշերօթիկ սաներ զաստիարակեց Ս. Աթոռոյ ժառանգաւորաց Վարժարանին մէջ:

Հանգուցեալի մարմինը փոխադրուած ըլլալով Երուսաղէմ, ի Ս. Յակոբ, յուդարկաւորութեան կարգին նախագահեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը. զամբանական խօսեցաւ Հայֆայի նախկին հոգեւոր հովիւ Տ. Շաւարշ Վրդ.: Մարմինը ամփոփուեցաւ Ս. Փրկչի Աղղ. Գերեզմանատան մէջ: Հանգիստ իր խոնջած աճիւններուն:

Դահլիճէն Մեծ. Տիար Արտաշէս Մեսսան Սուրբ Դիւանդրին կը նուիրէ Հանգուցեալ Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարքի մահուան տարիցից՝ 1 Եզ. Ոսկի: Հանգուցեալ Արքանամ Փափազեանի մահուան առթիւ փոխան ցաւակցական հեռագրի 1 Եզ. Ոսկի:

Proprietor - His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem. Armenian Patriarchate, Jerusalem.
Editor - Father Shnork Kaloustian. Armenian Convent, Jerusalem.
Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.